

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
PEDAGOGIKA FAKULTETI**

**PSIXOLOGIYA TA'LIM YO'NALISHI
IV KURS TALABASI SALIMOV AZIZNING**

***BITIRUV MALAKAVIY
ISHI***

**Mavzu: T.Liri testi asosida shaxslararo munosabatni taxlil
qilish usullari**

**Ilmiy rahbar: Psixologiya fanlari doktori,
professor Sh.R.Barotov**

Buxoro - 2017

T.Liri testi asosida shaxslararo munosabatni taxlil qilish usullari

Reja:

Kirish

I-BOB. SHAXSLARARO MUNOSABATLAR MUAMMOSI ASOSIY PSIXOLOGIK KATEGORIYA SIFATIDA TAHLIL ETILGANLIGI

- 1.1** Shaxslararo munosabatlar muammosining o'rganilganlik holati
- 1.2** Tatqiqotning maqsadi va vazifalari
Bob bo'yicha xulosalar

II-BOB O'SMIRLARDА SHAXSLARARO MUNOSABATLARNI EKSPERIMENTAL O'RGANISHNING METODOLOGIK VA METODIK ASOSLARI

- 2.1** Shaxslararo munosabatlarning o'rganishning amaliy asoslari
- 2.2** Shaxslararo munosabatlarni o'rganishga qaratilgan metodikalar tavsifi
Bob bo'yicha xulosalar

III-BOB O'SMIRLARDА SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI EMPERIK O'RGANILISH

- 3.1** O'smirlarning shaxs sifatlari shaxslararo munosabatlar determinant sifatida
- 3.2** O'smirlarning shaxs sifatlarini eksperimental o'rganish natijalari tahlili
Bob bo'yicha xulosalar

Xulosa va tavsiyalar

Foydalanilgan adabiyotlar

Ilovalar

Kirish

Mustaqillik tufayli o‘z taraqqiyot yo‘lidan borayotgan O‘zbekistonda yangicha fikrlaydigan, bo‘layotgan voqeа-hodisalarga erkin munosabat bildiradigan, ijodiy va tanqidiy mushohada yuritadigan muloqotning sir- asrorlarini o‘rgangan insonlarni tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda.

Zero, muhtaram birinchi prezidentimiz I.A.Karimov ta’kidlaganlaridek, “Biz farzandlarimizning faqat jismoniy va ma’naviy sog‘lom o‘sishi, balki ularning eng zamonaviy intellektual bilimlarga ega bo‘lgan, uyg‘un rivojlangan insonlar bo‘lib, XXI asr talablariga to‘liq javob beradigan barkamol avlod bo‘lib, voyaga etishi uchun zarur barcha imkoniyat va sharoitlarni yaratishni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘yganmiz”¹.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» hamda «Ta’lim to‘g‘risidagi Qonundan ko‘zlangan maqsad jamiyatda mustaqil fikrlaydigan shaxsni shakllantirishdan iborat. Ushbu muammoni hal etish ta’limning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lib, mustaqil fikrlovchi raqobatbardosh yuqori malakali mutaxassislarga bugungi kunda ehtiyoj katta.

Muhtaram birinchi prezidentimiz I.A.Karimov O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining birinchi chaqiriq XVI sessiyasida «Biz o‘z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, atrofida sodir bo‘layotgan voqeа-hodisalarga mustaqil yondashadigan, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalashimiz kerak» deb ta’kidlaganlar. Bugungi kunda o‘z maqsadlarimizga erishish uchun yoshlarimiz ongiga bunyodkor g‘oyalarni singdirish, o‘tmish va buyuk kelajak haqidagi fikrlarini kengaytirish, tarix bilan faxlanish hissini uyg‘otish, yangicha tafakkurni shakllantirish, bozor iqtisodiyotiga mos keladigan muloqot madaniyatini tarkib toptirishimiz lozim.

Insoniyat tarixiy-ijtimoiy va ontogenetik taraqqiyotining hamma bosqichlarida shaxslararo munosabatlar o‘ta muhim muammo bo‘lib hisoblanadi. Jamoaning yashashi, rivojlanishi va faoliyat ko‘rsatishi uchun jamoa a’zolarining o‘zaro aloqa

¹ Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – Б.75.

o‘rnatilishlari-muloqotga kirishishlari kerak. Muloqotga kirishish, uning kechishi va natijasi ko‘pincha muloqotga kirishgan shaxslarning bir-birlariga qanday munosabatda (ijobiy, salbiy, befarq) bo‘lishlariga bog‘liq. Insoniyatning ming yillik tajribasi shuni ko‘rsatadiki, birgalikda yashash, ishlash va hamkorlikda faoliyat ko‘rsatish uchun katta va kichik guruhlarda psixologik muhitning ijobiy bo‘lishi uchun shaxslararo munosabat etarli darajada shakllangan va rivojlangan bo‘lishi muhim. Aynan shuning uchun ham O‘zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.A.Karimov yangi jamiyat barpo etishda «Ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi munosabatlarning keskinlashuviga va ularni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yishga barham berish bilan jamiyatni yangilash va o‘zgartirish zarur» ligini ta’kidlab o‘tgan edilar. Ko‘pincha bu muammoning negizida shaxslararo munosabatdagi kamchiliklar, bir-birini tushunmaslik yoki tushunishni istamaslik yotadi.

Mamlakatning iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy rivojlanishi uchun barcha kasb egalari muloqot va shaxslararo munosabat sohasida yuqori malaka va tajribani egallashlari zarur. Har qanday malaka va tajriba, ayniqsa, shaxslararo munosabat tajribasi dastavval oilada, bog‘chada va kichik maktab yoshida o‘zlashtiriladi.

Demak, o‘smirlarning shaxslararo munosabatlarining shakllanish bosqichlarini, tarkibini va rivojlanishining o‘ziga xos tomonlarini o‘rganish va zarur vaqtida kerakli psixologik-pedagogik choralarini ko‘rish muhim. Bundan tashqari bolalarning jamoadagi o‘yin, o‘qish va mehnat faoliyatining samaradorligi shu jamoa a’zolari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning qandayligiga bog‘liq. O‘quvchilar jamoasi dars yoki darsdan tashqari jarayonda birgalikda boshqaradigan har qanday vazifani amalga oshishiga jamoa a’zolari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning qanchalik yaxshi tashkil etilganligi, jamoaning hamkorlik va jipslik darjasini, jamoa a’zolari o‘rtasidagi bir-birini tushunish va boshqa ko‘pgina omillar ta’sir etadi.

O‘smirlik davrida ham yosh davrlari o‘rtasidagi eng murakkab mexanizmlar yuzaga keladigan davr hisoblanadi. O‘smir jismoniy o‘sishi bilan birgalikda tafakkurning rivojlanishi ongli ravishda ko‘plab bilim va axborotlarni qabul

qilishida takomillashadi. O'smirlik inson shaxsining kamol topishida alohida o'rin egallaydi. U inson kamolotining muhim bosqichi hisoblanadi. O'smirlik davrida ahamiyatga ega bo'lgan psixologik o'zgarishlar ro'y beradi.

O'smirlik davri muayyan ijtimoiy turmush sharoitida keyingi kamol topishi uchun zarur ta'lim-tarbiya ta'sirida barqaror mustahkam bo'lib qoluvchi xislatlar namoyon bo'ladi. O'smir kamolotiga erishgan sayin uning psixik dunyosida yangi fazilatlar va sifatlar paydo bo'la boshlaydi, aslida keskin qayta qurish sodir bo'ladi. Bu davrda mustaqil tafakkur, dunyoqarash, e'tiqod, o'zlikni anglash, baholash shakllanadi.

O'smirlardagi shaxslararo munosabatlarni o'rganishga qaratilgan bir qator tadqiqotlar mavjud. SHular sirasiga I.V.Straxov, L.I.Umanskiy, I.S.Polonskiy va h.k.lar kiradi.

I.V.Straxov o'smirlarning o'rtoqlik va do'stlik o'zaro munosabatlarini batafsil tadqiqot qilgan.

Shuni nazarda tutish kerakki, o'smirlarni jamoaga jalb qilish ko'pincha shunday ifodalanadiki, ular ko'cha va hovli ulfatlarini tashkil qiladilar. Tasodifiy yuzaga keladigan guruhlarda qatnashadilar. Psixolog L.I.Umanskiyning ma'lumotlariga ko'ra, u tekshirishga o'smirlarning 84% bo'sh vaqtlarini ana shunday guruhlarda o'tkazganlar. I.S.Polonskiy tomonidan o'smirlarning stixiyali guruhlarini o'rganish yuzasidan o'tkazilgan maxsus tadqiqotlarda ma'lum bo'lishicha, o'smirlarning kamida 80-85% stixiyali, mакtabdan tashqari guruhlardan o'tadi. Muallif shunday asoslangan xulosa chiqaradi.

O'zbekistonda ham o'smirlarning o'zaro munosabatlari tahliliga bevosita yoki bilvosita taalluqli tadqiqotlar mavjud (E.G.G'oziev, G.U.SHoumarov, B.Umarov, F.I.Haydarov, V.M.Karimova va h.k.)

I-BOB. SHAXSLARARO MUNOSABATLAR MUAMMOSI ASOSIY PSIXOLOGIK KATEGORIYA SIFATIDA TAHLIL ETILGANLIGI.

1.1. Shaxslararo munosabatlar muammosining o‘rganilganlik holati.

Shaxslararo munosabatlar insoniyat hayot faoliyatining zarur sharti bo‘lib, shaxsning etuk inson sifatida shakllanishida, uning psixik funksiyalari, jarayonlari, psixik xususiyatlar rivojlanishidagi ahamiyati beqiyosdir. Ayniqsa, bolaning psixik taraqqiyotida uning tengdoshlari bilan o‘zaro munosabati va muloqotining ta’sirini hech narsa bilan tenglashtirib bo‘lmaydi.

Bolalik davrida tengdoshlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning muhimligini amerikalik mashhur bolalar vrachi Benjamin Spok ham ko‘rsatib bergen. Uning fikricha, katta yoshdagi kishining oilada, ishda hamkorlik qila olishi boshqalar bilan qanchalik chiqishib ketishi, shu kishining bolalik chog‘ida tengqurlari, boshqa bolalar bilan qanchalik hamkorlik qilgani, chiqishib o‘ynaganiga bog‘liq.

Bolada atrofdagilar, kattalar va tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatlarga kuchli ehtiyoj mavjud bo‘lib, bu munosabatlar yordamida bola muhim hayotiy tajribaga ega bo‘ladi, atrof-olam, voqelik, jamiyat haqida bilim to‘playdi, o‘zini tengdoshlari bilan taqqoslash natijasida o‘ziga va boshqalarga baho berishga o‘rganadi. Tengdoshlar bilan o‘zaro munosabatlarda bola o‘zining psixik qiyofasini guyoki «ko‘zgu»da aks ettiradi, o‘zaro munosabatlarda bola jamoada yashashga o‘rganadi.

O‘quvchilarning dars va darsdan tashqari jarayonlarda o‘zaro munosabatlarning qanday kechishi, sinf jamoasining ta’lim va tarbiyasida o‘ta muhim rol o‘ynashi V.A. Suxolisniy , A.V.Mudrik (29), S.V.Kondrativ, L.I.Novikovlarning (34) izlanishlarida o‘z aksini topgan.

Mashxur rus pedagogi V.A. Suxolisniy o‘z asarlarida bolalar jamoasini shakllantirish, bola shaxsini rivojlantirish, bolalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning taraqqiyotiga katta e’tibor bergen. V.A. Suxolisniy bolalar

o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning ko‘p qirrali va to‘la qonli bo‘lishi uchun ularni boshlang‘ich sinflardan boshlab jamoa bo‘lib mehnat qilish, o‘quv va boshqa faoliyatlar davomida bir-biriga yordam berishga o‘rgatish ijobiy samara berishini ta’kidlaydi. Bunda o‘quvchilarining birgalikdagi tabiat qo‘yniga sayohatlari, birgalikda qiziqarli kitob o‘qishlari, birga qo‘sinq kuylashlari va birga o‘ynashlari ularni bir-birlariga yaqinlashtirishi, muloqotini boy qilishini unutmaslik lozim.

A.V. Mudrik (29) turli yoshdagi maktab o‘quvchilarining o‘zaro muloqoti hamda muloqot turlarining tavsifnomasini tuzish bilan muloqot va munosabatlarning jamoani, o‘quvchi shaxsini shakllantirishning pedagogik yo‘nalishlarini ko‘rsatib beradi. Tadqiqotchi o‘quvchilarining o‘zaro munosabatlari va muloqotlarining rivojlanishida har bir yosh bosqichi uchun alohida o‘tkaziladigan pedagogik tadbirlarning shakli va uslublari haqida fikr yuritadi. Lekin jamoa a’zolari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, bu munosabatlarni keltirib chiqaruvchi sabablar, ayniqsa, boshlang‘ich sinflardagi munosabatlarga va uning o‘ziga xos xususiyatlariga kam e’tibor beriladi.

L.I. Novikovning (34) monografiyasida o‘quvchi shaxsini sinf jamoasi ta’siri bilan tarbiyalash imkoniyatlari, jamoaning tarbiyadagi roli haqida fikr yuritilgan bo‘lib, sinf jamoasi yaxlit tizim sifatida, uning maqsad va vazifalari, ya’ni ijtimoiy va tarbiyaviy vazifalari hamda sinf jamoasini boshqarishning optimal yo‘nalishlari bayon qilingan. Ammo tadqiqotchi shaxslararo munosabatning ko‘proq nazariya tomoniga e’tibor qaratib, masalaning amaliyot jihatlarini yoritib bermagan.

B.F. Lomov bilish jarayonida muloqot va munosabatning ahamiyatini ko‘rsatib, bu jarayon “sub’ekt-ob’ekt” darajasida emas, balki “sub’ekt-sub’ekt” darajasida amalga oshganda yuqori samara berishiga diqqatni qaratadi. B, F, Lomov rahbarligida o‘tkazilgan tadqiqotlarda shaxslararo munosabat va muloqotning bilish jarayonini kuchaytirishiga sabab

topshiriqlarni bajarish davomida tekshiruvchilarning o‘zaro ma’lumot almashishlari, faoliyatga birgalikda reja tuzishlari hamda bir-birlarini nazorat qilib borishlari ekanligi aniqlandi. Bunday o‘zaro xamkorlik natijasida so‘zlarni xotirada ixtiyoriy eslab qolish 97%ga, sonlarni eslab qolish 78% ga o‘sgan.

Ya.L. Kolominskiy (22) o‘quvchilar jamoasidagi shaxslararo munosabatlar tizimini asosan sotsiolatriya usuli bilan turli muhit sharoitida (sinfda, sinfdan tashqarida, maktabdan tashqari faoliyatlarda) tekshirgan. Shaxslararo munosabatlarda har bir shaxs bir yoki bir necha rollarni bajaradi. Yuzaki qaraganda buni aniqlash ancha murakkab, faqat jamoada o‘tkazilgan maxsus tekshirishlar yordamida guruxdagi “rad etilgan”, “yakkalanib qolganlar”ni aniqlash mumkin.

O‘quvchilar jamoasida “rad etilgan” va “yakkalanib qolganlar” toifasiga kirgan o‘quvchilar ham aslida tengdoshlari bilan doimo muloqotda bo‘ladilar. Tekshirishlar natijalarini chuqur taxlil qilish faqat ushbu o‘quvchilar birinchidan, o‘zları istagan tengdoshlari bilan muloqot va munosabatlarga kirisha olmasligi; ikkinchidan, muloqot tashabbusi, faqat “izolyasiyadagi” o‘quvchidan chiqishini ko‘rsatadi. Bunda ikkala vaziyat ham bola shaxsining barkamol shakllanishiga salbiy ta’sir etadi.

A.A. Bodalevning fikricha, kishilar jamoa bo‘lib mehnat qilishlari, ta’lim olishlari, san’atda, ommaviy axborot vositalarida faoliyat ko‘rsatishlari uchun bir-birlariga ehtiyoj sezadilar va bunga intiladilar.

Lekin faoliyat davomida ba’zilar hamkorlik, ba’zilar musobaqa, ba’zilar beparvolik, boshqalar esa qarshilik munosabatlarini namoyon qiladilar. Jamoa normal faoliyat ko‘rsatishi uchun esa jamoada psixologik vaziyat osoyishta, hamjihatlik, do‘stlik va bir-biriga nisbatan hayrixoxlik zarur. Jamoada bunday iqlimni tashkil etish uchun sinfda o‘qituvchining pedagogik mahorati, ishlab chiqarishda rahbarlarning boshqaruvi san’ati, qobiliyati katta ahamiyat kasb etadi. Lekin bu omillar har doim ham hal qiluvchi rol o‘ynamasligi mumkin.

Kishini kishi tomonidan shaxs sifatida idrok etilganda, shaxs boshqa shaxsni sub'ekt sifatida o'rganganda (boshqa shaxsga ob'ekt sifatida qaraganda) boshqa shaxsga nisbatan qiziqish, befarqlik yoki nafrat hissini sezishi mumkin (A.A.Bodalev. 22). Sub'ekt sifatida u o'z oldiga ma'lum vazifalar qo'yadi va o'z fikrini hamsuxbatga o'tkazish uchun muloqot jarayoniga ta'sir etishga, uni boshqarishga harakat qiladi. Bir vaqtning o'zida bu shaxs o'zi bilan munosabatda bo'layotgan kishiga nisbatan bilish-o'rganish ob'ekti hisoblanadi, ya'ni munosabatlar vaqtida kimningdir ta'siri ostida bo'ladi.

A.A.Bodalev kishilarni ob'ekt va sub'ekt sifatida ta'riflar ekan, o'zaro munosabatlarda o'zaro moslik yoki mos kelmaslik asosiy, hal qiluvchi omil ekinligiga e'tibor qaratadi. O'zaro munosabatlarga shaxsning intellekt darajasi, hissiy dunyosi, xarakteri, irodasi, dunyoqarashlari ta'sir etadi.

O'smirlar va ilk o'spirinlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar boshqa yosh bosqichlaridan ko'ra, murakkab bo'lib, I. Konning fikricha, bu yosh bosqichda qarama-qarshi tendensiya kuzatiladi. Bir tomondan o'smirlarda, ilk o'spirinlarda yolg'izlikka, yakkalikka, mustaqillikka (kattalarning nazoratidan chetga chiqishga intilish) istak katta bo'lsa, ikkinchi tomondan ularda albatta qandaydir jamoaga qo'shilish, tengdoshlar guruhidan o'rin olishga ehtiyoj kuchli bo'ladi. I.Kon tadqiqotlari o'g'il va qiz bolalar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlar va muloqotning kechishi bir xil emasligini ko'rsatdi. Qizlar bilan qizlar, o'g'il bolalar bilan o'g'il bolalar o'rtasidagi va qarama-qarshi jinsdagi bolalar o'rtasidagi munosabatlar bir-biridan farq qiladi. Bir qarashda turli yosh davrlardagi o'g'il bolalarda muloqot va munosabatlar qizlarnikiga qaraganda faolroqdek ko'rindi. O'g'il bolalar qiziqarli o'yin uchun, hatto, o'ziga yoqmagan bola bilan ham o'ynashga tayyor, lekin o'yin o'z xarakteriga ko'ra ko'proq musobaqa, tortishuv tarzida janjalli kechishi mumkin. Qizlarda esa o'zaro munosabatlar passivroq kechadi, ammo ular o'ziga dugona, o'yinda sherikni saralab tanlaydi va shuning uchun ham ular orasidagi munosabatlar

ancha do'stona bo'ladi. Tadqiqot xulosalariga ko'ra o'g'il bolalar kichik yoshdan ekstensiv muloqotga, qiz bolalar esa intensiv muloqotga intiladilar.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, jinslar o'rtasidagi va jinslararo munosabatlarning murakkabligi shundaki, ba'zan sinf jamoasida qarama-qarshi jinslardan iborat bir necha guruhlar paydo bo'ladi va bu psixologik iqlimga salbiy ta'sir etadi. Chunki bunday vaziyatda turli jinsdagi guruhlar o'rtasida nizolar kelib chiqishi mumkin.

L.I. Umanskiy tomonidan bu muammo bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilgan. Uning fikricha, sinf jamoasidagi o'zaro munosabatlarning mustahkam bo'lishi uchun maqsadlar, motivlar, qadriyatlar va guruh a'zolari ahloq me'yorlarning «yo'nalishi»da yaqinlik bo'lishi kerak .

Guruh yoki sinf jamoasining hamjihatligi guruhning o'z-o'zini boshqarish qobiliyati, ya'ni guruhda sog'lom mikroiqlim mavjudligi, guruh a'zolarining guruhdagi tashkiliy ishlardan mammunligi (qoniqqanlik darajasi), guruhning o'z a'zolarini qanchalik faollashtira olish darajasi, guruh liderining guruh faoliyatini qanchalik mahorat bilan tashkil eta olishi bilan belgilanadi. Guruhda hamkorlikni amalga oshirish uchun L.I.Umanskiy ta'kidlaganidek, guruhning har bir a'zosida etarli bilim, malaka, ko'nikma va tajriba zarur, ya'ni guruh a'zolarining kommunikativ tayyorgarligi bo'lishi kerak.

L.I.Umanskiy tomonidan kommunikativ tayyorgarlikning 3 ta yo'nalishi ajartib ko'rsatilgan. Bular:

1. Intellektual kommunikativlik – bu shaxslararo bir-birini idrok etish va bir-birini tushunish jarayoni.
2. Hissiy kommunikativlik – bu shaxslararo aloqada his-tuyg'u va guruxda yuqori hissiy kayfiyatning mavjud bo'lishi.
3. Irodaviy kommunikativlik – bu guruxning qiyinchiliklarga chidamliligi, streslarga qarshi tura olishi va ekstremal vaziyatlarda ishonchliligi.

L.I.Umanskiy tadqiqotlarining ko'rsatishicha, guruh a'zolari guruh faoliyati uchun eng zarur sifat «lider» tanlash va bu liderning jamoani boshqara olish qobiliyati ekanligini tushunadilar. Guruhnинг samarali faoliyati uchun u avvalombor jamoa a'zolari o'rtasida hamjihatlik va etarli darajada ichki faollik zarur.

So'ngi yillarda maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda shaxslararo munosabat va muloqotni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Bu esa malaka, ko'nikma va tajribaning asosan maktabgacha yoshda o'zlashtirilishi bilan bog'liq.

T.A.Repina va R.B. Starkina tadqiqotlarining ko'rsatishicha, agar oilada bolaning tarbiyasi bilan shug'ullanadiganlar soni qanchalik ko'p bo'lsa, bola shuncha bosiq, atrofdagilar bilan tezda chiqishib ketadigan, mehribon bo'ladi. Shuningdek, agar oila a'zolari bola tarbiyasiga yondashish masalasida xamfikr bo'lsalar, bunday oilada o'sgan bola mehnatsevar, intizomli bo'ladi, lekin ko'pincha kattalarning yordamiga muhtoj va mustaqil faoliyat ko'rsatishga kam intiladi.

Shaxslararo munosabat va muloqot soxasidagi ilmiy tadqiqotlar ichida Ya.L.Kolominskiy ishlari alohida o'rinni egallaydi. Ya.L. Kolominskiy o'z asarlarida «Munosabat» va «Muloqot» tushunchalarini farqlash masalasiga e'tibor qaratadi. Muallifning fikricha, bu ikki tushunchani farqlash psixologiya va pedagogikada «strategik» ahamiyatga ega bo'lib, shaxsning o'zaro munosabatlarini o'zgartirish bilan muloqotni boshqarish mumkin.

O'quv jamoalarida o'zaro munosabatlar, uni shakllantirish, bu jarayonda o'qituvchining roli keng o'rganilgan tadqiqotlar O'zbekistonda professor M.G. Davletshin raxbarligida bajarildi.

M.G. Davletshin jamoa va guruhlarda shaxslararo munosabatlarni o'rganish stratometriya konsepsiysi asosida olib borilgandagina haqiqiy natijalarga erishish mumkinligini ta'kidlaydi. «Guruhiy jarayonlarda shaxslararo munosabat va bu

munosabatlarning mazmuni, motivlari, guruh qadriyatları va normasi etakchi rol o‘ynaydi, - deb ko‘rsatadi.

M.G. Davletshin. Jamoadagi bunday munosabatlarga «jamoaning o‘z-o‘zini aniqlashi», «qadriyatlar yo‘nalishi birligi», «guruhgaga ta’si etuvchi xissiy identifikatsiya» va shaxslararo munosabatlar tizimidagi tanlov motivlarining yadrosini kiritish mumkin (39).

F.S.Ismagilova tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘quvchi va talabalar jamoasida yuzaga keladigan o‘zaro munosabatlar va muloqot salbiy tus olmasligi uchun guruhlarda doimo o‘quv-ishbilarmonlik o‘yinlari va bahslar o‘tkazish bilan jamoa a’zolari orasidagi har qanday muammoni birgalikda hal qilishga o‘rgatish mumkin.

E.N. Sattorov tadqiqotlari asosan, pedagogik amaliyot jarayonida sinf tarkibini har xil uslublar bilan tekshirish, o‘quchilar jamoasidagi o‘zaro munosabatlarga gnostik, tashkilotchilik, kommunikativ bilimlarni nazariy va amaliy jihatdan qanchalik o‘zlashtirishlarini aniqlashga yo‘naltirilgan.

T.Hamroqulov va Z.M.Muratxonovalar o‘qituvchining o‘quvchilar bilan muloqotida o‘quvchi shaxsiga hurmat, o‘zini uning o‘rniga qo‘ya olish, o‘z histuyg‘usini boshqara olish zarurligini, shuningdek, «a’lo» va «yaxshi» baholar bilan o‘qiyotgan o‘quvchilar tengdoshlari orasida eng ko‘p hurmat va e’tiborga ega ekanligini ko‘rsatadilar.

Professor R.Z.Gaynudinov talabalar guruhlarda muloqotning o‘ziga xos tomonlarini o‘rganar ekan, tajribalarda boshlang‘ich kurslardan boshlab kasbiy muloqot malakalarini egallashning axamiyatini ko‘rsatib o‘tadi. G.Z.Gaynudinov ilmiy tadqiqotlarda ko‘pchilik o‘qituvchilarning ongida eski stereotiplar o‘z kasbi haqida noto‘g‘ri fikrlar mavjudligi, tekshirishlarda faqat 69 foiz o‘qituvchilargina maktabdagagi o‘zgarishlarni, yangilikni qabul qilishga tayyor ekanligini, qolganlar hali «bilish konservativmi» asiri ekanligi aniqlangan. Tadqiqotchining takidlshicha zamonaviy o‘qituvchi maktabdagagi yangililarni qabul qilishga har tomonlama tayyor bo‘lishi, dars jarayonida o‘qituvchilar bilan xamkorlik qila olishi muximdir.

1.2. Tadqiqot maqsadi va vazifalari

Yuqoridagi ilmiy manbaalar tahliliga ko‘ra bizlar ham o‘z tadqiqiy ishimizni uyuşdırishga va o‘smirlarda shaxslararo munosabatlarning psixologik asoslarini o‘rganishga qaror qildik.

Tadqiqot maqsadi – O‘smirlar kamolotida shaxslararo munosabatlar tizimi strukturasini o‘rganish.

Tadqiqot obyekti – BuxDU qoshidagi №4 Akademik litseyi I-II-kurs o‘quvchilari.

Tadqiqot vazifalari

- Pedagogik-psixologik adabiyotlar tahlili;
- tadqiqot metodlarini aniqlash;
- shaxslararo munosabatlarni urganish;
- natijalarni tahlil qilish.

Tadqiqot farazi – Taxminimizcha, o‘smirlarning shaxslararo munosabatlar tizimi ko‘p jihatdan ularning shaxs sifatlari, ularning jinsiy farqlari bilan belgilanishi mumkin.

Tadqiqotning metodologik asosi – Tadqiqotning metodologik asosini belgilashda O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va Respublikamiz birinchi prezidenti I.A.Karimovning xalq ta’limi va yoshlarni tarbiyalash haqidagi fikrlari hamda psixologiyada shaxs tushunchasi: kompleks yondashish (B.G.Ananev), funksional tizimlar konsepsiysi (P.K.Anokhin), determinizm tamoyili (S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontev), tizimli yondashish (B.F.Lomov), faoliyat va ong birligi tamoyillari asos qilib olindi. Bundan tashkari Sharq allomalarining o‘z asarlarida keltirgan ilg‘or fikrlardan foydalanildi.

Tadqiqot metodlari:

1. Suhbat;
2. Kuzatish;
3. Shaxsning muloqotchanlik va tashkilotchilik qobiliyatini aniqlash testi (KOS 1)
4. Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashhisining modifikatsiyalash-tirilgan testi (T.Liri - Sobchik).
5. Matematik-statistik metodlar

Tadqiqotning nazariy ahamiyati – O‘rganilgan adabiyotlar va o‘tkazilgan tadqiqotlar natijalaridan olib nazariy ma’lumotlar, psixologiya fani soxalaridan bo‘lgan yosh va pedagogik psixologiya, ijtimoiy psixologiya kabi fanlarni nazariy manbalar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati - Ilmiy tadqiqot natijalaridan va ularga asoslangan ilmiy tavsiya va xulosalardan o‘smirlarning o‘zaro munosabatlari masalalari bilan shug‘ullanadigan mutasaddi xodimlarining faoliyatida, oliy o‘quv yurtlari, akademik litsey, kasb-hunar kolleji talabalariga psixologik bilimlarni targ‘ib qilishda va psixoterapevtik vositalar bilan ta’sir o‘tkazish ishlarini amalga oshirishda unumli qo‘llash mumkin.

Bob bo‘yicha xulosa

Demak, shaxslararo munosabatlar, ya’ni muloqot jarayoni odamlar amalga oshiradigan faoliyatlar orasida eng murakkabligi va ko‘p qirraliligi bilan xarakterlanar ekan, ijtimoiy psixologiya fanida olib borilgan jahon psixologlarining juda ko‘p tadqiqotlari shu fenomenni shaxs uchun ham zarur, ham oddiy, ham ta’sirchan deb qaraydi.

SHunday qilib, o‘smir yoshdagi bolaning ijtimoiy muhit bilan, o‘qituvchi va kattalar bilan muloqotda shaxs sifatida kamol topishi haqida bir qator tadqiqotlarda ma’lumotlar to‘plangan. Lekin aynan o‘smirlik yoshidagi o‘quvchilarning tengdoshlari va kattalar bilan o‘zaro muloqot masalalari bo‘yicha tadqiqotlar etarli darajada o‘tkazilmagan.

II-BOB. O‘SMIRLARDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNI EKSPERIMENTAL O‘RGANISHNING METODOLOGIK VA METODIK ASOSLARI.

2.1. Shaxslararo munosabatlarni o‘rganishning amaliy asoslari.

Shaxsning shakllanishida faoliyat, xulq-atvor qanday rol o‘ynasa, shaxslararo munosabatda muloqot ham xuddi shunday hal qiluvchi vazifani bajaradi. Jahon psixologiyasi fanida muloqotning tuzilishi, uning maqomi, o‘ziga xos xususiyatlari, munosabatga kirishishning bosqichlari va uslublari yuzasidan muayyan darajada ma’lumotlar to‘plangan. Lekin uning asosiy psixologik tavsiflari, tuzilishi va o‘zaro bog‘liqligi, harakatlantiruvchi mexanizmlari masalalariga bag‘ishlangan tadqiqotlar juda kamchilikni tashkil etadi.

Muloqot psixologiya fanining asosiy kategoriyalaridan biri bo‘lib, u o‘z ichiga shaxslararo munosabatlarning eng muhim mexanizmlarini qamrab oladi. Psixologiya fanida muloqot kategoriyasi keng ma’noda tushunilganda hamkorlik faoliyatining ichki aloqasini mujassamlashtirib, o‘zaro ta’sir va o‘zaro munosabatlarni aks ettirib, ijtimoiy protsessual jabhasini ifodalaydi. Muloqot hamkorlik faoliyatining ehtiyojidan vujudga kelib chiquvchi, shaxslararo muloqot rivojlanishining ko‘pqirrali jarayonidir. Jahon psixologiyasi ma’lumotlariga qaraganda muloqot tuzilishida quyidagi tarkibiy qismlarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

- 1.Kommunikativ axborot uzatish.
- 2.Interaktiv (ikki tomonlama o‘zaro ta’sir)
- 3.Perseptiv (o‘zaro bir-birini idrok qilish)

Muloqot o‘z ichiga hamkorlik faoliyatining qatnashchilari bilan o‘zaro axborot almashinuvini qamrab olgan bo‘lib, u kommunikativ tamon sifatida tavsiflanishi mumkin. Odamlar bir-birlari bilan muloqotga kirishishi jarayonida uning muhim vositalaridan biri bo‘lmsh tilga va uning amaliy ifodasi bo‘lmish nutq faoliyatiga bevosita murojaat qilinadi.

Muloqotning ikkinchi tomoni-muloqotga kirishuvchilarning o‘zaro ta’siri, ularning nutq faoliyatida nafaqat so‘z orqali fikr almashinushi, balki hattiharakati va xulq-atvori bilan o‘zaro ta’sir o‘tkazish, ta’sirlanishdan iboratdir. Muloqotning uchinchi tomoni shundaki, bunda muloqot ishtirokchilari o‘zaro bir-birini idrok qilish jarayonini namoyon qiladilar, insonni inson tamonidan idrok qilish yuzaga keladilar. Bu jarayonning eng zarur tomoni shuki, unda muloqotga kirishuvchi, ya’ni muloqotdoshlarning bittasi ikkinchisining ishonchiga loyiq, aqli, farosatli, tajribali, yuksak tayyorgarlikka ega inson sifatida uni idrok qilish juda muhim ekanligini anglash yoki bir-birlarini oldindan hech narsani tushunmaydi, uzatilgan axborotni fahmlay olmaydi, deb tahmin qilish nazarda tutilovchi ruhiy holat vujudga keladi.

Muloqotning har uchchala tamonini birlikda, yaxlit hodisa sifatida olib qarash natijasida u hamkorlik faoliyatini tashkil qilishning usuli va unda ishtirok etuvchilarning, ya’ni muloqot ishtirkchilarining o‘zaro munosabatlari tariqasida namoyon bo‘ladi, muayyan tarzda davomiylikka erishadi.

Rus psixologi B.F.Parigin muloqotning psixologik jihatdan murakkab ekanligi haqida ta’kidlab, shunday yozadi:

“Muloqot shunchalik ko‘p qirrali jarayonki, unga bir vaqtning o‘zida a) individlarning o‘zaro ta’sir jarayoni; b) individlar o‘rtasidagi axborotga munosabat jarayoni; v) bir shaxsning boshqa shaxsga munosabati jarayoni; g) bir kishining boshqalarga ta’sir ko‘rsatish jarayoni; d) shaxsning bir-birlarini tushunish jarayoni kabilar kiradi”.

Muloqot muammosini tadqiq qilishda uzoq va yaqin chet el psixologlari asarlarida o‘z ifodasini topgan juda foydali va boy ilmiy materiallarga asoslanish joiz. Bu o‘rinda jahon psixologiyasi muloqot muammosi tadqiqotining boshlovchilaridan, eksperimental yo‘nalishning yorqin namoyondalaridan biri bo‘lmish V.M.Bexterev ijodiyotini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

V.M.Bexterevning jamoaviy tajribasida va ijtimoiy-psixologik nazariyasida insonlarning bir-birlariga o‘zaro psixologik ta’sir etish muloqot muammosida markaziy o‘rinni egallaydi. V.M.Bexterev ijtimoiy hayotda muloqotning rolini tavsiflab, uning funksiyalarini hamkorlik faoliyatini amalga oshirish mexanizmi va jamoaviy sub’ektni shakllantirish sifatida ajratib, individual tajribani saqlab qolish va yoyishning, uni avlodlarga uzatishning, ijtimoiy qadriyatlarning tarixiy vorisligini ta’minlashning sharoiti tariqasida talqin qiladi. Uning fikricha, shaxsning atrofdagi odamlar bilan aloqasi, muloqoti qanchalik xilma-xil va boy bo‘lsa, uning taraqqiyoti shunchalik muvaffaqiyatli amalga oshadi.

L.S.Vigotskiy fikricha, antogenezda genetik jihatdan birlamchi o‘zaro ta’sir bahs, dialogdir; ikkilamchi esa individning ongi, ruhiy jarayonlarining individualligidir. “Biz madaniy rivojlanishning umumiyligi genetik qonunini mana bunday shaklda ifodalashimiz mumkin, - deb yozadi. L.S.Vigotskiy, - bolaning madaniy o‘sishida har qanday funksiya baholanish uchun ikki marta, ikki xil rejada paydo bo‘ladi. Avval-ijtimoiy, keyin psixologik, shuningdek, shaxslararo interpsixologik kategoriya sifatida so‘ng bola ichki dunyosida intrapsixologik kategoriya tariqasida”.

L.S.Vigotskiy quyidagi yo‘nalishni qayd qiladi: muomala-intereorizatsiya-ichki nutq-eksteriozatsiya-tashqi nutq, muomala. Demak, olimning ta’kidlashicha, birlamchi antogenetik muomala natijasida birlamchi ijtimoiylashuv yuzaga keladi.

Psixolog V.N.Myasishchev asarlarida muloqot psixologiyasining nazariy va tadbiqiy muammolarga asosiy etibor qaratilgan. V.N. Myasishchev o‘z konsepsiyasini “Shaxsning munosabatlar psixologiyasi” deb nomlaydi. Agar ko‘pchilik mualliflar muloqotni o‘rganish kishilar o‘rtasida o‘rnataladigan nutqiy kommunikatsiya sifatida tadqiq etish bilan cheklangan bo‘lsalar, V.N.Myasishchev uning rasmiy va ma’naviy tavsiyalarining bosh masalasiga qat’iy ahamiyat beradi, uni yaxlit holda qarashga intilib, muayyan

shaxslarning o‘zaro ta’sir jarayoni, ma’lum ma’noda birining ikkinchisiga bog‘liqligi va bir-biriga ta’sir o‘tkazuvchanligi tarzida qaraydi.

Muloqot muammolari L.S.Vigotskiy ishlarida ham ko‘rib chiqilgan. Uning konsepsiyasiga binoan, bolaning ruhiy rivojlanishi tug‘ilganidan e’tiboran ijtimoiy qonuniyatlar bilan aniqlanadi, insonning tug‘ilishidan tortib to butun umr bo‘yi uni qurshab turgan borliq bilan o‘zaro ta’sirida muloqot muhim o‘rinni egallaydi. L.S.Vigotskiy bolaning ruhiy dunyosida va tashqi hatti-xarakatida hal qiluvchi qonuniyatni quyidagicha izohlaydi: “Bolaning shaxsiy faolligini namoyon bo‘lishining asosiy yo‘li kattalar bilan muloqoti hisoblanadi... Uning tashqi olamga munosabati hamisha boshqa odam orqali munosabat bildirishdir.“ (11)

V.N.Myasishchevning asarlarida munosabatlar xususiyatini aniqlashga keng o‘rin berilgan bo‘lib, ular muloqotga kirishuvchi odamlar shaxsining asosiy xususiyatlarida namoyon bo‘luvchi aql, hissiyot, iroda kabilarga ta’sir etadi. U odamlar bilan munosabatga kirishishi va xulq-atvor usullarini shakllantirishning roli haqida gapirib, ular tassurotlarda va kechinmalarda aks etishini alohida ta’kidlaydi, hamda atrofdagi kishilar o‘zaro munosabatda astasekin boyib borishiga e’tiborni qaratadi.

Shaxsga muomalaning ta’sir etish sharoitlari va psixologik omilari V.N.Myasishchev tadqiqotlarida alohida ahamiyat kasb etadi. So‘z ta’siriga moyillik ko‘p jihatdan tashqi ta’sirlarga berilish darajasiga, qayta ishontirish qobiliyatiga bog‘liq. Uning fikricha, moyillik shaxsning intelektual xarakterologik barqaror xususiyati mahsuli emas, balki odamlarning o‘zaro munosabatlari natijasi hisoblanadi. (28)

V.N Myasishchevning ta’kidlashicha, odamlarning o‘zaro munosabatlari bilan ularning bir-birini muloqotda aks ettirish o‘rtasida aloqa mavjud bo‘lib, muloqotda shaxsning munosabatlari turli faollik, tanlovchilik, ijobiy va salbiy xususiyati bilan aks etadi. Muloqot yoki munosabat shakli, usuli insonning insonga murojaati sifatida qaraladi.

B.G.Ananevning fikriga ko‘ra esa, muloqot faoliyatning o‘ziga xos turi sifatida talqin etilishida uning alohida va bosh tavsifi boshqalar bilan inson o‘z munosabatlarini muloqot orqali amalga oshirilishidir. B.G.Ananev ushbu fikrni atroflicha tahlillash uchun «Inson bilish predmeti sifatida» nomli asarida quyidagi mulohazani keltiradi: “inson hulqi ijtimoiy faoliyatlar ko‘rinishlarining nafaqat murakkab kompleksi sifatida namoyon bo‘ladi”, uning yordamida qurshab turgan tabiat moddiylashadi, u muloqot shaklida har xil ijtimoiy tuzilmalarda odamlarning o‘zaro amaliy ta’siri kabi gavdalanadi.(9)

B.G.Ananev muloqotning nutqli va nutqsiz, noverbal vositalaridan tashqari, uning ichki tomoni-muloqotdoshlarning bir-birini bilishga ajratadi. Uning ta’kidlashicha, muloqot vositasi yordami bilan bola dastavval kattalar tomonidan tashkil qilinadigan ta’lim va tarbiya aktiga qo‘shiladi, so‘ng u o‘zini qurshab turgan voqelikni egallahsga, idrok qilishga o‘rgana boradi, ijtimoiy va predmetli dunyoda jamiyatda yaratilgan ashyoviy operatsiyalar usuli va shakliga binoan to‘g‘ri harakat qilishga odatlana boshlaydi, ma’lum tarixiy-ijtimoiy tuzum, muayyan muhit tomonidan qabul qilingan xulq-normalari, etalonlariga moslashishga intiladi. Bu jarayon biologik va ijtimoiy omillar, mukammal ta’sir o‘tkazish va ma’naviy vositalarni egallah hamda o‘zini o‘zi namoyon etish orqali amalga oshadi.

Muloqot sub’ektlar bilan ijtimoiy aloqa o‘rnatish, didaktik (tarbiyaviy) funksiyani bajarish bilan birga, psixik rivojlanish jarayonini va inson shaxsining ijtimoiy kamolotini to‘g‘ridan – to‘g‘ri belgilaydi.

Muloqotning turli shakllari yoki bosqichlari mavjud bo‘lib, dastlabki bosqichi insonning o‘zi bilan o‘zining muloqot qilishi hisoblanadi. Muloqotning ikkinchi bosqichi boshqalar bilan muloqotda bo‘lishdir. (9)

Rus psixologi A.N.Montev o‘zining «Psixika taraqqiyotidan ocherklar» nomli asarida muloqotning uchinchi shakli-avlodlar o‘rtasidagi muloqotning ahamiyati to‘g‘risida shunday yozadi: «Agar barcha katta avlod o‘tib

ketganda, insoniyat turi yo‘q bo‘lib ketmasdi, lekin jamiyatning taraqqiyoti ancha orqaga surilibgina emas, yo‘qolib ham ketishi mumkin edi».

Haqiqatan ham avlodlararo muloqotning mavjudligi tufayli har bir jamiyatning o‘z madaniyati, madaniy boyliklari, qadriyatlari mavjud bo‘ladiki, buning ahamiyatini tushungan insoniyatning eng ilg‘or vakillari uni doimo keyingi avlodlar uchun saqlab keladilar, hamda tarbiya va kundalik muloqot jarayonida uni avloddan-avlodga uzatadilar.

Muloqot murakkab jarayon bo‘lganligi uchun ham ayrim olingan muloqot shaklini tahlil qilganimizda, unda juda xilma-xil ko‘rinishlar, komponentlar va qismlar borligini aniqlashimiz mumkin: G.M.Andreeva muloqotning quyidagi tuzilishini taklif etadi:

- muloqotga kirishuvchilar o‘rtasidagi ma’lumotlar almashinushi jarayoni;
- muloqotga kirishuvchi tamonlarning hulq-atvorlariga ta’sir jarayoni;
- muloqotga kirishuvchi tamonlarining bir-birini idrok etishlari va tushunishlari bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab psixologik jarayon. (10)

Ko‘pgina olimlar muloqotning inson hayotidagi ahamiyatiga to‘xtalib, uning bir qator vazifalari, funksiyalarini ajratib ko‘rsatadilar. Masalan, taniqli rus olimi B.F.Lomov uning funksiyalariga quyidagilarni kiritadi:

- a) ma’lumotlar almashinushi funksiyasi;
- b) xulq-atvorni boshqarish;
- v) hissiyotlar almashinushi.

Ushbu funksiyalar G.M.Andreeva ajratgan muloqot qismlariga ham mos keladi. Ya’ni har bir muloqot jarayonida B.F.Lomov qayd etgan vazifalarni topish mumkin. (26)

Muloqotning hayotimizdagи shakl va ko‘rinishlariga kelsak, uning har bir shaxsning hayotiy vaziyatlarga mos keladigan, o‘sha vaziyatlardan kelib chiqadigan ko‘rinishlari va turlari haqida gapirish mumkin. Lekin umumiyl holda, har qanday muloqot yo rasmiy yoki norasmiy tusda bo‘ladi. Agar rasmiy muloqot odamlarning jamiyatda bajaradigan rasmiy vazifalari va xulq

atvori normalaridan kelib chiqsa, norasmiy muloqot – bu odamning shaxsiy munosabatlariga tayanadi va uning mazmuni o’sha suhbatdoshlarning fikr – o‘ylari, niyat – maqsadlari va emotsiyal munosabatlari bilan belgilanadi.

Muloqot jarayonida odamlar so‘zlaridan tashqari turli xil xarakatlar, holatlardan, kulgu ohanglaridan ham foydalanadilar. Mimika, ohang, tuxtashlar, hissiy holatlar, kulgi, yig‘i, ko‘z qarashlar, yuz ifodalari va boshqalar o‘zaro muloqotning nutqsiz vositalari bo‘lib, ular muloqot jarayonini yanada ko‘chaytirib, uni to‘ldiradi, ba’zan esa nutqning, muloqotning o‘rnini bosadi.

Buyuk rus yozuvchisi L.Tolstoy odamlarda 97 xil kulgu turi, hamda 85 xil ko‘z qarashlari turi borligini kuzatgan. G.M.Andreevaning yozishicha, odam yuz ifodalari, nigohlarning 2000 ga yaqin ko‘rinishlari bor. Noverbal muloqotda suhbatdoshlarining fazoviy joylashuvlari ham katta ahamiyatga ega. Masalan, ayollar ko‘proq hissiyotlarga boy bo‘lganliklari sababli, suhbatlashayotganda bir-birlariga yaqin turib gaplashadilar, erkaklar o‘rtasida esa doimo fazoviy masofa bo‘ladi. Olimlarning aniqlashicha, bolalarni odatdagidek, ketma-ket o‘tqazib o‘qitganga qaraganda, ularning davra qilib, yuzma-yuz o‘tqazib o‘qitgan samaradorliroqdir.

Demak, ta’lim-tarbiya jarayonida muloqotning barcha vositalariga, ayniqsa nutqqa e’tibor berish kerak. Bolalarni ilk yoshlik chog‘idanoq nutq madaniyatiga o‘rgatish, muloqotchanlik xususiyatini shakllantirish kerak. Pedagog ana shunday muloqotchanlikka ega bo‘lishi kerakki, u avvalo uning faoliyatini to‘g‘ri tashkil etishini ta’minlasin, qolaversa, bolalarda muloqotchanlikning o‘sishiga yordam bersin.

Buyuk pedagok V.A.Suxomlinskiy o‘qituvchining madaniyati, muloqotchanligi haqida gapirib, bu madaniyatning tarkibiy va asosiy qismi nutq madaniyati ekanligini ta’kidlagan edi.

2.2 Shaxslararo munosabatlarni o‘rganishga qaratilgan metodikalar tavsifi.

Metod so‘zi-yunoncha (methodos) bo‘lib tadqiqot, tekshirish degan - ma’noni beradi. Nazarimizda yuqoridagilarga yana “yo‘l”, “usul” so‘zlarini ham kiritish mumkin. Metodlar tadqiqot ishlarida ham, bilim berishda ham qo‘llaniladi. Ushbu bobda bilim berish metodlari haqida emas, balki fan uchun, uning rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni to‘plashdagi qo‘llaniladigan tadqiqot metodlari haqida so‘z boradi.

Psixologiya fanining empirik (amaliy) metodlari turkumidan muhim o‘rin egallagan diagnostik xususiyatli metodlardan biri - kuzatish metodidir. Mazkur metod fanimizning eng qadimgi zamondan to hozirgi davrgacha ilmiy izlanuvchilarning asosiy tekshiruv qurollaridan biri bo‘lib, keng ko‘lamda foydalanim kelinmokda. Lekin bugungi kunda uning ob’ekti, ko‘لامi yanada kengaydi, murakkab psixologik jarayonlar, holatlar, hodisalar, kechinmalar, faoliyat va muomala xususiyatlarini o‘rganish imkoniyati tug‘ildi, sifat hamda mazmun jihatidan katta o‘zgarishlar yuzaga keldi.

Kuzatishning texnologiyasi takomillashdi, uning yangi shakllari, vositalari, usullari paydo bo‘ldi. Xolisonalik (ob’ektivlik) darjasini ortdi, ishonchliligini ifodalovchi mezonlar, o‘lchovlar yaratildi. Buning natijasida kuzatish psixologiya fanining universal tadqiqot metodlari qatoriga kirib, uning barcha sohalarida qo‘llanilmokda, ayniqsa, tadbiqiyligi imkoniyatining yuksakligi, statistik hisoblashga beriluvchanligi xususiyati bilan boshqa metodlardan ajralib turadi. Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqqan holda uning yoritilmay qolib ketgan jixatlari, tarkiblari, yordamchi jabhalari yuzasidan mulohaza yuritamiz.

Kuzatish metodining texnologiyasi quyidagilardan tashkil topadi:

- vokelik (atrof-muhit, inson shaxsi)ni kuzatish oqimini muayyan qismlarga, yo‘nalishlarga ajratish (nemischa-lotincha "kvantifikatsiyalash", ya’ni eng zarur, birinchi darajali jihatlarini saralash);

- kuzatishning ko‘lami (hajmi), xususiyati va o‘ziga xosligini aniqlash, ya’ni uning nimalarga qaratilganini belgilabolish;
- kuzatish jarayonida barcha holat, hodisa, alomat va tashqi qiyofa, ko‘rinishning o‘ziga xosligini qayd qilish (ularni yozma nutqda ifodalash, ya’ni fransuzcha-lotincha "fiksatsiyalash");
- kuzatish davomida to‘plangan omillar, ma’lumotlar, natijalarni matematik statistik metodlar yordami bilan hisoblab chiqish va mikdoriy tahlil yakunlari bo‘yicha psixologik sifat talqinini amalga oshirish.

Psixologik kuzatish olib borishdan ko‘zlangan maqsad mana bulardan iborat:

- kuzatiluvchi vaziyat, holat va ob’ektni maqsadga muvofiq tanlash, uning oqilona ekanligiga ishonch hosil qilish;
- kuzatishning dasturini ishlab chiqish, uni amaliyoga tadbiq qilish, sxematik ifodalanishni yaratish, yig‘ilgan natijalarni chizma asosida aks ettirish.

Kuzatishning ob’ekti va predmeti quyidagi tuzilishga ega:

- kuzatishning ob’ekti - inson, guruh, jamoa va shaxslararo munosabatlar, emotsional-xissiy kechinmalar, hayvonot olami, shaxsning faoliyati, ijodiyoti, muomalasi kabilarni o‘rganishdan iboratdir;
- kuzatishning predmeti - insonning xilma-xil holati, jarayoni, harakatning kuchi, jadalligi, uzlucksizligi, dinamikasi o‘ziga xosligi, uning hamkorlikdagi harakati, undagi onglilik, ongsizlik, ong osti holatlarining kechishi, faoliyat va muomala kabilarni eksteriorizatsiyalashdan tashkil topgandir;
- amaliy va gnostik holatlar; nutq aktlari ma’nosи, mazmuni, mohiyati, yo‘nalishi, chastotasi, ritmi, tempi, amplitudasi, davomiyligi, intensivligi, ekspressivligi, uning leksikasi, grammatikasi, fonetikasi, lingvistik qurilishi va boshqalar;
- noverbal nutq ifodasi: mimika, pontomimika va vokal mimikasi (musiqa ma’nosini tana a’zolari orkali ifodalash);
- vegetativ reaksiyalarning ko‘rinishi; rangni qizarishi, oqarishi, terlash, nafas olishni tezlashuvi, sekinlashuvi va qiyinlashuvi.

Kuzatishning boqichma-bosqichliligi, tadrijiyligi (ierarxiyasi) tarkiblari quyidagilardan tashkil topadi:

- kuzatishning maksadi, vazifalari, dasturi, qaydnomasi: bunda umumiylabablarga rioya qilish, yaxlit qayd kilish, kundalik, texnika vositalari (faktik holatlar), natijalarning tahlili, talqini va g‘oyalarni ilgari surish.

Kuzatishni ifodalash uslublari: tajribalarda to‘plangan ma’lumotlarni alomat, belgi va simvollar orqali aks ettirish (piktogramma, chizgi, jadval, anogramma) va turli shakl, xususiyatli bayonnomalar, qaydnomalar yuzaga keltirish.

Psixologiya fanida kuzatishning kuyidagi turlaridan foydalanish mumkin: izchil, epizodli, dala sharoitli, laboratoriyaviy-sun’iy, tabiiy, xronologiyali, davriy, bir martali kabilar.

Insonning mehnat faoliyatini kuzatishda kuyidagi vositalarni qo‘llash maqsadga muvofiq:

Kuzatish metodining bir necha xil shakllari mavjud bo‘lib, vazifalariga qarab ularning har biridan foydalanish mumkin: aralashib yashirin kuzatish,kuzatiluvchining psixologik portretini yaratish, aralashib oshkora kuzatish (o‘smirlarda yuqori natijalar beradi), xulq atvor portretiki tahlil qilish va hakazo.

Kuzatilgan ob’ektni qayd qilishning turlari va vositalari mavjuddir: kundaliklar, foto, video, kino apparatlarning mahsullari, voqelikning musavvir tomonidan faktik ifodalaniishi, ta’kidlovchi, ta’birlovchi, umumlashtiruvchi xususiyatlar majmuasi.

Kuzatish natijalarin umumlashtirishda ma’lumotlar mikdor va sifat jihatidan tahlil qilinadi, tajriba yakunlari bo‘yicha g‘oyalarni umumlashmalar, xossalarni, qonuniyatlar, mexanizmlarni, holatlarining ilmiy psixologik talqini amalga oshiriladi.

Kuzatish yakunida to‘plangan ma’lumotlar ilmiy hisobot sifatida muayyan qoidalarga asoslangan holda kuyidagi tartibda joylashtiriladi; kirish, metodikalarning tasnifi, natijalarning boqichma-bosqich tahlili, ularning muhokamasi, izlanishlarning xotimasi va xulosalari,amaliy xususiyatga ega bo‘lgan

tavsiyalar, ko'rsatmalar berilishi, foydalanimadigan adabiyotlar ro'yxati va nihoyat ilovalar (har bir qism o'ziga xos yakunlangan, tugallangan ma'no anglatishi lozim).

Kuzatish metodi yordami bilan hatto nizoli (konfliktli) vaziyatlarni kuzatish ham mumkin. Nizoli vaziyatlar turli-tuman bo'lishidan qat'iy nazar kuzatish jarayonida ushbu holatlarga e'tibor berish zarur: nizoning mohiyatiga kirish, nizoning kuchayishi va uning tashqi va ichki omillari, nizoni pasaytirishga qaratilgan ta'sir o'tkazuvchi vositalardan foydalanganlik, nizo echimining topilishi, nizoli vaziyat bartaraf qilingandan keyingi psixologik holatning tasnifi.

Kuzatish jarayonida R.Beylzaning interaksiya metodikasini (bahs, munozara jarayonida o'zaro ta'sir o'tkazish imkoniyatini aniqlash uchun) qo'llash ijobiy natijalar beradi:

- umumiy muammo mohiyatiga guruh a'zolarini yo'naltirish;
- guruh a'zolari tomonidan muammoni echish yullarini baxolash;
- bahs (munozara, diskussiya) jarayonini nazorat qilish;
- umumiy fikrga kelish uchun guruhiy qaror qabul qilish;
- muammo echimiga erishishdagi guruh a'zolarining birdamligi va hamjihatligi.

Kuzatish yakunlari bo'yicha umum psixologik xulosalar chiqarish, milliy, etnopsixologik, hududiy xususiyatlaridan qat'iy ravishda sharplash, yosh davrlari, jinsiy xususiyatlariga taallukli mulohazalar bildirish - psixologik bilimlarning boyishiga olib keladi. Tajribalarda, kuzatishlarda to'plangan matreallar qiymatini oshirish uchun vujudga kelgan barcha omillarni psixologik tahlil qilish, statistik metodlardan unumli foydalanish zarur, toki bu mezonlar ma'lumotlarning ilmiylik darajasini yuksaltirishga xizmat qilsin.

Kuzatish natijalarini mikdoriy tahlil qilishda statistik metodlarni ko'yidagi tartibda qo'llash lozim olingan natijalarni foizlar bo'yicha hisoblab chiqish;

- to'plangan ma'lumotlarning o'rtacha arifmetik qiymatini topish;
- son qatoridagi o'rtacha kvadrat og'ishni hisoblash (σ)
- son qatoridagi mikdorlar tarqoqligini aniqlash (dispersiya)

- omillar o‘rtasidagi muayyan munosabatlar mavjudligini (korrelyasion) tahlil qilish;

Ma’lumotlar, metodikalar ishonchlilik darajasini aniqlash uchun Styudent mezonidan foydalanish lozim.

Shaxsning muloqotchanlik va tashkilotchilik qobiliyatini aniqlash testi yuqori sinf o‘quvchilari bilan olib boriladigan psixodiagnostik chora – tadbirlar va kasbga yo‘naltirish ishlarida keng qo‘llanadi. Uni individual tarzda ham, guruhda ham o‘tkazish mumkin.

Sub’ektiv lokal nazorat xususiyatlarini o‘rganish so‘rovnomasini

Mazkur so‘rovnoma S.R.Panteleev va V.V.Stolin tomonidan Dj.Rotter shkalasini modifikatsiya qilish asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, sub’ektiv lokal nazoratning ustun turini aniqlash uchun xizmat qiladi. So‘rovnoma talabalar bilan tashxis o‘tkazish uchun mo‘ljallangan bo‘lib, 32 ta band (26 ta haqiqiy va 6 ta chalg‘ituvchi band) dan iborat.

SHaxslararo munosabatlar interpersonal tashhisining modifikatsiyalashtirilgan varianti.

O‘smirning ijtimoiy vogelikdagi o‘z-o‘zini qidirish, shaxsiy xususiyatlarni aniqlash jarayoni ko‘p hollarda ichki nizolarni keltirib chiqaradi. Bolaligi nihoyasiga etgan-u, hali katta bo‘lmagan inson -- o‘smir uchun o‘zining yangi «Meni» obrazini qidirish ancha og‘riqli va davomiy kechadi.

Ularga e’tibor bermaslikka urinish o‘smirning atrofdagilar bilan munosabatlariga buzilishiga olib kelmaydi.

SHaxslararo munosabatlar sohasida vujudga keladigan nizolar o‘smirlar tomonidan emotsiyal affektiv tarzda qabul qilinadi, ular barkamol shaxs kamolotiga to‘sinqilik qilib, o‘smirning hayotiy faoliyat samarasizligiga sabab bo‘ladi.

Shaxslararo munosabatlar tashhisining (T.Liri - Sobchik) modifikatsiyalashtirilgan varianti shaxslararo va ichki ziddiyatlar strukturasini o‘rganish uchun juda qulay. Empirik jihatdan isbotlanganki, o‘z-o‘zini baholash

strukturasi (real «Men» va ideal «Men»)dagi jiddiy o‘zaro nomuvofiqlik shaxsning ichki disgarmoniyasidan darak berib, uning nizo uyg‘otuvchi xulq-atvoriga sabab bo‘ladi. Mazkur metodikaning qimmati shundaki, u o‘z-o‘zini baholash tizimidagi nomuvofiqlikni va uning xarakterini aniqlashga qodir bo‘lgan yagona o‘lchov asbobi ekanidadir.

Xilma-xil psixodiagnostik metodikalar orasida shaxslararo munosabatlarning interpersonal diagnostikasi anketalar va ko‘p omilli so‘rovnomalarning ijobiy tomonlarini o‘z ichiga olganligi bilan ajralib turadi. Ushbu metodlar esa motivatsiyalangan buzilishlar va sinaluvchining tadqiqot jarayoniga ustakovkalarini ta’siridan xoli emas.

Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi metodi T.Liri (1969) ishlab chiqqan original variantdan asosan boshqa psixodiagnostik tadqiqotlar natijalari bilan qiyoslashda asoslab berilgan talqin bilan farqlanadi. Bundan tashqari, L.N.Sobchik tomonidan sport jamoalaridagi (1972, 1974, L.Sobchik), ishlab chiqarish jamoalari, talabalar jamoalari va boshqa turdagи kichik guruhlardagi (L.Sobchik 1986, M.Maleshina, 1986) shaxslararo munosabatlarni o‘rganish jarayonida sinovdan o‘tkazilgan metodikaning verbal materialini moslashtirish ishlari amalga oshirildi. Ammo metodikani qo‘llash amaliyoti so‘rovnoma hukmlarining ayrimlari mukammal tuzilmaganligi ko‘rsatdi. Bu holat metodikani tahrirlash va moslashtirish yuzasidan qo‘shimcha chora-tadbirlarni amalga oshirishga undadi. Shuningdek, natijalarni qayd etish va hisoblab chiqishning o‘zgacharoq qulay va tezkor usuli ishlab chiqildi.

SHaxs atrofdagilar bilan o‘zaro ta’sirning dolzarblashgan jarayonidagi xatti - harakatlarida namoyon bo‘lishiga asoslanib Timoti Liri empirik kuzatishlarni shaxslararo o‘zaro ta’sirining 8ta umumiy, yoki 16 ta tobora konkretlashtirilgan oktantlari – variatnlari ko‘rinishida sistemalashtirgan. SHaxslararo xulq-atvor tiplariga muvofiq jami 128 ta anchagina oddiy tavsif-epitetlardan iborat so‘rovnoma ishlab chiqilgan. Sifat tavsifi u yoki bu shaxslararo munosabatlar variantini aks ettiruvchi ustuvor tiplarni aniqlashni ko‘zda tutadi. Oktantlarning ifodalanganlik

darajasi tegishli ballar va shaxsning ma'lum tavsiflari bilan belgilanadi. Oktantlarning qutbiy tavsiflariga to'xtalib o'tamiz.

SHaxslararo munosabatlarning dastlabki (1, -2, -3, -4 -) to'rtta tipi nokonform tendensiyalar ustunligi va dezyuktiv (konfliktli) ko'rinishlarga moyillik (3 - 4), fikrlarning ko'proq mustaqilligi va o'z nuqtai nazarini himoyalashda qat'iylik, liderlik va usto'vorlik tendensiyalari (1 - 2) bilan xarakterlanadi. Qolgan to'rtta (5, -6, -7, -8 -) oktant aksincha kartinani namoyon etadi: konform tendensiyalar ustunligi, atrofdagilar bilan aloqalarda kongruentlik (7, 8), o'ziga ishnomaslik, atrofdagilar fikriga yon bosish, murosaga moyillik (5,6)ni bildiradi.

Psixogrammada oktantlar berk tuzilma sifatida berilib, uning chegaralarida shaxslararo munosabatlardagi xulq-atvor uslubiga xos xususiyatlar joylashtirilgan. Ana shu shaxslararo munosabatlardagi xulq-atvor tiplariga muvofiq tarzda 128 ta sodda, turli xarakterli xususiyatlarni aks ettiruvchi epitetlar tuzilgan. Metodikaning modifikatsiyalashtirilgan variantida maxsus javob varaqasi mavjud bo'lib, unda 1 dan 128 gacha bo'lgan raqamlar shunday joylashtirilganki, har bir oktant bo'yicha ballarni hisoblash deyarli avtomatlashtiriladi.

Bob bo'yicha xulosa

Ushbu bobda o'smirlarda shaxslararo munosabatlarning namoyon bo'lishini aniqlashga bag'ishlangan psixodiagnostik metodikalarga to'xtaldik. Ular Shaxsning muloqotchanlik va tashkilotchilik qobiliyatini aniqlash testi (KOS 1) Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashhisining modifikatsiyalash-tirilgan testi (T.Liri - Sobchik) hamda Sub'ektiv nazorat darajasini aniqlash metodikasiga to'xtaldik.

Tadqiqot natijalaridan ma'lum bo'lishicha, barcha o'smir yoshidagi o'g'il bolalar va qiz bolalarning muloqotchanlik va tashkilotchilik qobiliyati, munosabatlari o'rtasida sezilarli tafovutlar mavjud.

III-BOB. O‘SMIRLARDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI EMPIRIK O‘RGANILISHI.

3.1 O‘smirlarning shaxs sifatlari shaxslararo munosabatlar determinanti sifatida.

O‘smirlarda shaxslararo munosabatlarning psixologik asoslari ni o‘rganish maqsadida bizlar Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashhisining modifikatsiyalashtirilgan varianti testidan foydalandik (T.Liri - Sobchik).

Shaxs atrofdagilar bilan o‘zaro ta’sirning dolzarblashgan jarayonidagi xatti-harakatlarida namoyon bo‘lishiga asoslanib Timoti Liri empirik kuzatishlarni shaxslararo o‘zaro ta’sirining 8ta umumiyligi, yoki 16 ta tobora konkretlashtirilgan oktantlari – variatnlari ko‘rinishida sistemalashtirgan. Shaxslararo xulq-atvor tiplariga muvofiq jami 128 ta anchagina oddiy tavsif-epitetlardan iborat so‘rovnama ishlab chiqilgan. Sifat tavsifi u yoki bu shaxslararo munosabatlar variantini aks ettiruvchi ustuvor tiplarni aniqlashni ko‘zda tutadi. Oktantlarning ifodalanganlik darajasi tegishli ballar va shaxsning ma’lum tavsiflari bilan belgilanadi. Oktantlarning qutbiy tavsiflariga to‘xtalib o‘tamiz.

Shaxslararo munosabatlarning dastlabki (1, -2, -3, -4 -) to‘rtta tipi nokonform tendensiyalar ustunligi va dezyuktiv (konfliktli) ko‘rinishlarga moyillik (3-4), fikrlarning ko‘proq mustaqilligi va o‘z nuqtai nazarini himoyalashda qat’iylik, liderlik va usto‘vorlik tendensiyalari (1 - 2) bilan xarakterlanadi. Qolgan to‘rtta (5, -6, -7, -8 -) oktant aksincha kartinani namoyon etadi: konform tendensiyalar ustunligi, atrofdagilar bilan aloqalarda kongruentlik (7-8), o‘ziga ishnomaslik, atrofdagilar fikriga yon bosish, murosaga moyillik (5,6)ni bildiradi.

Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashhisi metodikasining natijalari quyidagi jadvalda o‘z aksini topgan.

**Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashhisi metodikasining markaziy tendensiya
ko‘rsatkichlari (Dolzarb -Men)**

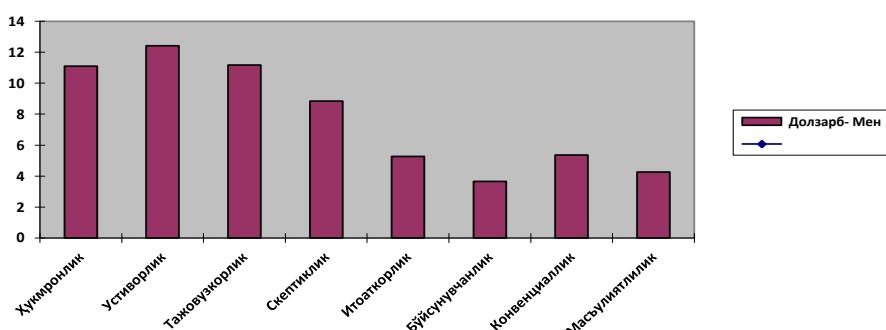
3.1-jadval

Shkalalar nomi	O‘rtacha	Standart og‘ish	N
Hukmron – liderlik	11.09	4.12	50
Mustaqil – ustuvorlik	12.41	2.58	50
To‘g‘ri – tajovuzkor	11.18	3.54	50
Ishonchsizlik – skeptiklik	8.85	1.24	50
Itoatkor – tortinchoqlik	5.27	1.31	50
Bog‘liqlik – buysunuvchanlik	3.65	1.57	50
Hamkorlik – konvensiallik	5.36	0.98	50
Mas’uliyatli – bag‘ri kenglik	4.27	1.68	50

O‘smirlarning Dolzarb-Meniga taalluqli natijalarning markaziy tendensiyasi quyidagi manzarani ochib berdi:

Hukmron-liderlik shkalasi o‘rtacha qiymati 10.09, Mustaqil – ustuvorlik shkalasi o‘rtacha qiymati- 11.41, To‘g‘ri – tajovuzkor shkalasining o‘rtacha qiymati- 13.18, Ishonchsizlik – skeptiklik shkalasi o‘rtacha qiymati- 6.85, Itoatkor – tortinchoqlik shkalasi o‘rtacha qiymati - 6.57, Bog‘liqlik – buysunuvchanlik shkalasi o‘rtacha qiymati ko‘rsatkichi – 6.5, Hamkorlik – konvensiallik shkalasi bo‘yicha o‘rtacha qiymat – 4.53 va Mas’uliyatli – bag‘ri kenglik shkalasi o‘rtacha qiymati esa – 5.51ni tashkil etganini ko‘rsatdi.

**Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashhisi metodikasining
markaziy tendensiya ko‘rsatkichlari diagrammasi (Dolzarb-Men)**

Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashhisi metodikasining Ideal-Menga taalluqli markaziy tendensiya ko‘rsatkichlari quyidagi jadvalda keltirilgan.

**Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashhisi metodikasining
markaziy tendensiya ko'rsatkichlari (Ideal-Men)**

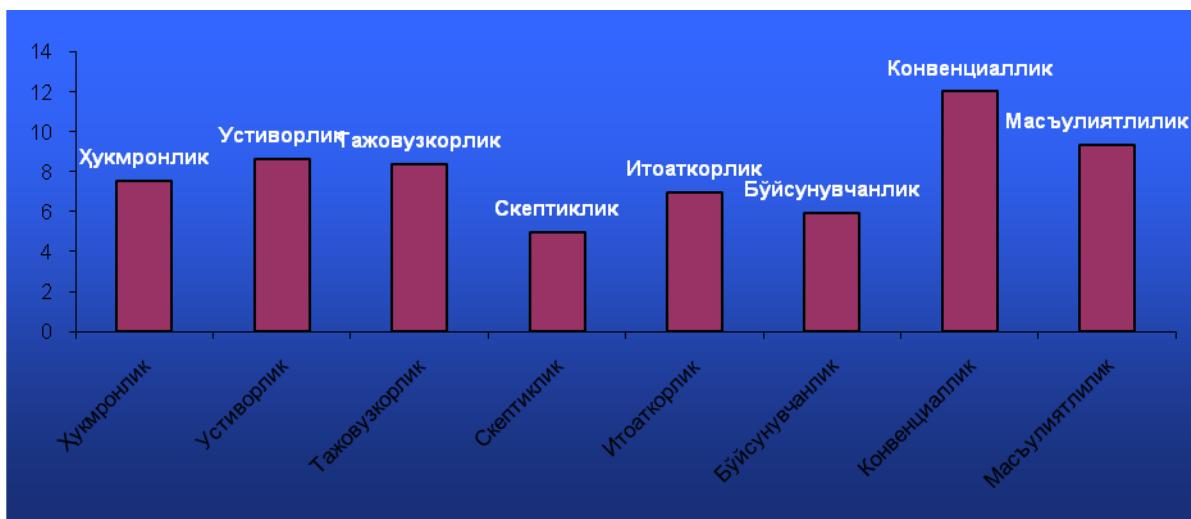
3.2-jadval

Shkalalar nomi	O'rtacha	Standart og'ish	N
Hukmron – liderlik	7.56	2.36	50
Mustaqil – ustuvorlik	8.64	2.57	50
To‘g‘ri – tajovuzkor	8.39	1.98	50
Ishonchsizlik – skeptiklik	4.98	1.87	50
Itoatkor – tortinchoqlik	6.97	1.74	50
Bog‘liqlik – buysunuvchanlik	5.94	1.58	50
Hamkorlik – konvensiallik	12.01	3.25	50
Mas’uliyatli – bag‘ri kenglik	9.35	3.01	50

O‘smirlarning Ideal-Meniga taalluqli natijalar tahlili esa markaziy tendensiyaning biroz boshqacha manzarasini ochib berdi:

Hukmron-liderlik shkalasi o'rtacha qiymati 8.06, Mustaqil – ustuvorlik shkalasi o'rtacha qiymati - 9.72, To‘g‘ri – tajovuzkor shkalasi o'rtacha qiymati- 7.79, Ishonchsizlik – skeptiklik shkalasi o'rtacha qiymati- 5.73, Itoatkor – tortinchoqlik shkalasi o'rtacha qiymati - 6.85, Bog‘liqlik – buysunuvchanlik shkalasi o'rtacha qiymati ko'rsatkichi – 6.62, Hamkorlik – konvensiallik shkalasi o'rtacha qiymati – 11.83 va Mas’uliyatli – bag‘ri kenglik shkalasi o'rtacha qiymati esa – 9.14ni tashkil etganini ko'rsatdi.

Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashhisi metodikasining markaziy tendensiya ko'rsatkichlari diagrammasi (Ideal-Men)

Muloqot – ikki yoki undan ortiq odamlarning o‘zaro bir – biriga ta’sir etishi. Odamlar o‘rtasida axborot almashini, o‘zaro ta’sirning yagona yo‘lini ishlab chiqib o‘zgalarni idrok qilish va tushunib baholash xarakteriga ega.

O‘smlirlarda muloqotchanlik qobiliyatlarini o‘rganish maqsadida ular bilan shaxsning muloqatchanlik va tashkilotchilik qobiliyatlarini o‘rganish metodikasidan foydalanildi. Mazkur metodika kommunikativ va tashkilotchilik o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish imkoniyatlarini beradi. Metodika savolnomasi 40 ta bo‘lib, ulardan 20 tasi kommunikativ qobiliyatlarga 20 tasi tashkilotchilik qobiliyatlarini o‘rganishga qaratilgan.

Natijalarni qayta ishlash quyidagicha amalga oshiriladi. Ya’ni tekshiruvchilarni javoblarini dishifrator bilan solishtirib, kommunikativ va tashkilotchilik qibiliyatlariga mos kelgan varianti hisoblab chiqiladi. Kommunikativ va tashkilotchilik qibiliyatlarini baholash koeffitsenti quyidagi formula orqali hisoblab chiqiladi.

$$(Kk)_q \text{ то‘г‘ри kelgan javoblarning soni, } x 0,05$$

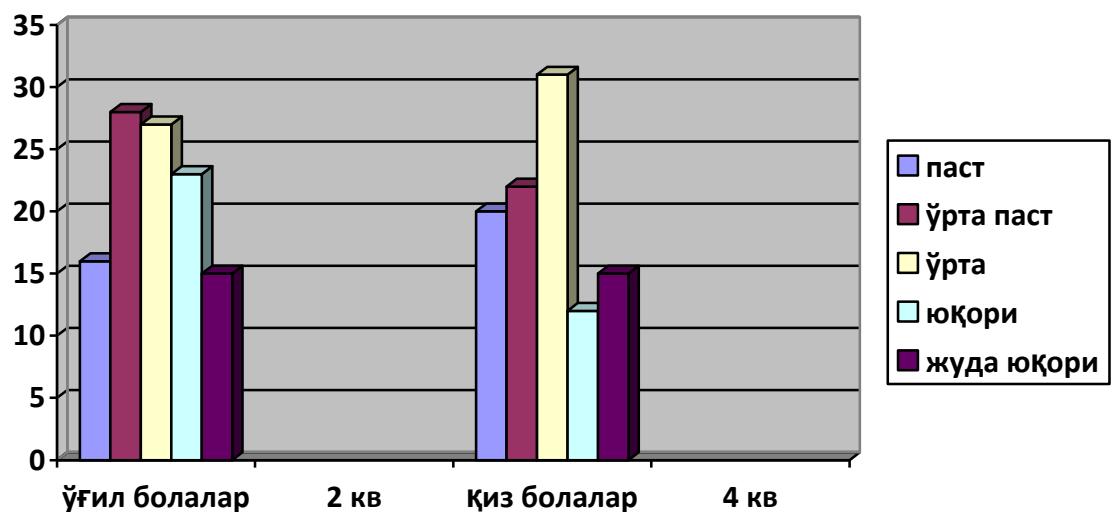
$$(Kt)_q \text{ то‘г‘ри kelgan javoblarning soni } x 0,05$$

Sinaluvchilardan olingan natijalar miqdor va sifati jihatni tahlil qilinib, miqdoriy tahlil natijalari jadval va diagrammalarda aks ettirildi.

O'smirlarning gender farqlari natijalarining jadval ko'rinishi:

3.3-jadval

Sinaluvchilar	Past	o'rtalama past	o'rtalama	yuqori	juda yuqori
O'smir o'g'il	16 %	28 %	27 %	23 %	15 %
O'smir qiz	20 %	22 %	31 %	12 %	15 %

Jadval natijalariga asoslanib quyidagicha sifat tahlil amalga oshirildi, ya'ni sinaluvchilarning 16 % va 20 % ida natijalar past ko'rsatkichga ega ekanligi bilan belgilanib, ularda kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatları past darajada ekanligi bilan belgilanadi. Ularda muloqotga kirishishga nisbatan tortinchoqlik qo'shilmaslik kabi sifatlari ko'zga tashlanadi. Shuningdek, sinaluvchilarda atrofdagilarni uyushtira olish, jamoani jipslashtirish holatlari kuzatilmaydi.

O'rtadan past ko'rsatkich o'smir qiz sinaluvchilarda ustunligi bilan xarakaterlanadi, ya'ni qizlarda 22 va o'smir o'g'illarda 28 % ini tashkil qiladi. Bu sinaluvchilarda kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatları o'rtadan past darajani tashkil qiladi. Ular muloqotga intilishmaydi, ya'ni guruhda o'zini yigitkin tuta olmaydi, vaqtini yolg'iz o'tkazishni ma'qul ko'radi, o'zlarini tanishuvlarini chegaralab qo'yadi, odamlar bilan muloqot o'rnatishga va auditoriya oldida

gapishtiga qiyonaladi, o‘z fikrini himoya qila olmaydi, ko‘p ishlarda mustaqil qaror qabul qilishda, o‘zini chetga tortishni afzal ko‘radi.

Sinaluvchilar orasida o‘rtacha ko‘rsatkich 31 % va 27 % ni tashkil qiladi. Unga ko‘ra kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatları o‘rta darajani tashkil qiladi. Ular odamlar bilan muloqot o‘rnatishga intiladi, o‘zlarini tanishlarini sonini chegaralamaydi, o‘z fikrini himoya qila oladi. Ishlarini rejelaydi, lekin qobiliyatlarini yuqori turg‘unlik bilan ta’riflaydi. Ular malakalarini maqsadida o‘z ustilarida ishlashlari, nutq boyliklarini to‘ldirib borishlari lozim. Shuningdek ulardagi tashkilotchilik qobiliyatlarini o‘stirish uchun shaxs sifatlarini tarbiyalab borishlari kerak.

Ayniqsa, sinaluvchilar orasida kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatları 23 % va 12 % da yuqori darajada ekanligi aniqlandi. Unga ko‘ra, ular yangi vaziyatlarda o‘zini yo‘qotmaydi, atrofdagilar bilan juda tez chiqishadi, tanishuvlar doirasini har doim kengaytirishga intilishadi, jamoat ishlari bilan shug‘ullanadi, yaqinlari va do‘srlariga yordam beradi. Jamoa tadbirlarini tashkil qilishda qatnashadi, og‘ir vaziyatda mustaqil qaror qabul qila oladi. Ular uchun biror narsani qilishda aytish ham, majburlash ham, shart emas, balki bunga ular o‘z intiqlari, intilishlari bilan yondashishga harakat qiladilar.

Juda yuqori ko‘rsatkich, o‘smir qizlar guruhida ustunligi bilan harakterlanadi. Ayniqsa, bu o‘smir o‘g‘illarda juda past, ya’ni 15 % va 5 % ko‘rsatkichni tashkil qiladi. Ular muloqot va tashkiliy faoliyatga katta ehtiyojni his etishadi. Shunga faol intilishadi, og‘ir vaziyatlarda tez yo‘l topa olishadi. Yangi jamoda o‘zini yigitkin tutishadi. Tashabbuskor muxim ishda yoki murakkab vaziyatda mustaqil qaror qabul qilishni afzal ko‘radi, o‘z fikrini himoya qila olishadi, do‘srlari ularning fikrlari bilan ish tutishlariga intiladi. Tanish jamoaga jonlanish kirgiza olishadi. Har xil o‘yinlarni yaxshi ko‘rishadi. O‘zlarining kommunikativ va tashkilotchilik faoliyatlarini qoniqtiradigan ishlarini izlab yurishadi.

Metodika natijalardan ko‘rinadiki, shaxsda muloqotchanlikni rivojlanishi ulardagi tashkilotchilik qobiliyatlarining shakllanganlik darjasini bilan bog‘liqdir.

Muloqotchanlik kuchli bo‘lgan insonlarda tashkilotchilik qobiliyatlar ham ustivor ahamiyatga egaligi bilan belgilanadi.

Insonlarda tashabbuskorlik va muloqotchanlik yuqori yoki past darajada rivojlangan bo‘ladi. Nima uchun ayni bir jamiyatning o‘zida shunday sezilarli farqlar yuzaga keladi? Bu savolga javob berish uchun biz o‘z izlanishimizda Dj. Rotterning nazorat lokusini aniqlash metodikasiga murojaat qildik.

Dastlab, nazorat lokusini aniqlash harakati 60-yillarda AQSHda Dj. Rotter tomonidan amalga oshirilgan. U ikkita holatga asoslanadi. Birinchidan, odamlar o‘zlar uchun ahamiyatga ega bo‘lgan hodisalarni qanday qilib va qaerda lokalizatsiya qilishiga qarab bir-birlaridan farqlanadilar. Lokalizatsiyaning ikkita polyar turi mavjud. Birinchi holatda, inson o‘zi bilan sodir bo‘lgan hodisalar tashqi kuchlar – boshqa odamlarning holatlari va h.k. lar natijasi deb qabul qilinadi. Ikkinci holatda ahamiyatli holatlarni o‘zining shaxsiy faoliyati natijasi sifatida tahlil qiladi.

Ikkinchidan, nazorat lokusi shaxs uchun xarakterlidir, u o‘zi to‘qnash keladigan istalgan turdagи vaziyatlar va hodisalarga nisbatan universaldir. Nazoratning bu turi shaxs xulqini xarakterlaydi, bu teng ulushda ijtimoiy hayotning turli sohalariga taalluqlidir: muvaffaqiyatsizlik hollarida ham, yutuqlar sohasida ham.

Ekstremal vaziyatlar shaxs hulqi va hususiyatlarining turli shakllari bilan eksternallik o‘rtasida aloqa o‘rnatdi. Internallar, eksternallardan farqli o‘laroq, boshqalarning ta’siriga kam bo‘ysunadilar, qarshilik bildiradilar, o‘zlar o‘stidan xukmronlikni sezsalar, ular eksternallarga nisbatan o‘z erkinliklarini yo‘qotishga qarshi kuchliroq kurashadilar. Internallar nazorat ostida ishlagandan ko‘ra yakka tarzda ishlasalar ko‘proq samara beradilar. Eksternallar uchun esa buning aksi xarakterlidir.

Internallar va eksternallar turli ijtimoiy holatlarni tasniflash uslublari, ma’lumotlarni olish usullari va ularni uzatish mexanizmlari bo‘yicha farq

qiladilar. Internallar faolroq tarzda ma'lumot qidiradilar va odatda eksternallarga nisbatan vaziyat to'g'risida ko'proq ma'lumotga ega bo'ladilar.

Biror vaziyatda internallar ushbu vaziyatda ishtirok etayotgan shaxslarga javobgarlikni topshiradilar. Internallar ko'p hollarda eksternallarga nisbatan vaziyatni oldini olabiladilar.

Shaxslararo munosabatlar bilan internallik va eksternallikni bog'lovchi izlanishlar shuni ko'rsatadiki, internallar ko'pincha mashxur, ochiq ko'ngil, o'ziga ishongan va sabrlidirlar. Internallarda eksternallarga qaraganda o'z salomatligiga faolroq pozitsiya mavjud: ular o'zlarining holatlari to'g'risida ko'proq ma'lumotlarga egalar, o'zlarining salomatligi to'g'risida ko'proq qayg'uradilar, profilaktik yordamga ko'proq murojaat qiladilar.

SND (Sub'ektiv nazorat darajasi) so'rovnomasini ko'rsatkichlari faoliyatni boshqarish tizimining ierarxik tuzilmasi tamoyiliga muvofiq ravishda tashkil qilinganki, individual SNDning umumlashgan, faoliyatning shaxsiy vaziyatlariga invariant bo'lgan ko'rsatkichini, umumlashganlikning o'rta darajasining ikki ko'rsatkichi va bir qancha vaziyat ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi.

Sub'ektiv nazorat darajalari natijalari.

3.4-Jadval

Nº	Shkala	Internallik ko'rsatkichi	O'rta ahamiyat	Standart og'ish	Eksternallik ko'rsatkichi
1	Umumi tasnif	78-55	42,4	24,3	34-11
2	Yutuqlar sohasi	32-21	19,2	8,2	12-3
3	Muvaffaqiyatsizliklar sohasi	24-19	11,2	7,7	9-4
4	Shaxslararo munosabat	12-10	4,1	3,9	4-1
5	Salomatlik va kasallik	11-8	5,5	4,0	3-1

Yettita shkalaning har biri bo‘yicha minimal va maksimal ahamiyat aniqlangan. Bu ikkita ko‘rsatkich o‘rtasidagi farq uchga bo‘lindi, ettita shkalaning har biri bo‘yicha alohida tarzda quyi, o‘rtalari, yuqori ko‘rsatkich darajasiga mos keladi. Shunday qilib, biz har bir omil bo‘yicha shaxsning individual xarakteristikasining internalligi va eksternalligiga muvofiq keluvchi raqamli ahamiyatlarni oldik.

Olingen tajriba ma’lumotlarini tahlil qilib biz shu narsaga e’tibor qaratdikki, qizlar va yigitlar o‘rtasidagi farq sezilarlidir. Shu narsa o‘ziga e’tiborni tortadiki, qizlar va yigitlar orasidagi eksternallarga nisbatan internallar kamroqdir. Boshqacha qilib aytganda, ko‘pchilik (qizlar 28,6%, yigitlar 35,7%) o‘z faoliyatları va o‘zlarini uchun hayotda ahamiyatli bo‘lgan vaziyatlar o‘rtasidagi aloqalarni ko‘rmaydilar, o‘zlarini ularning rivojlanishini nazorat qilishga qodir emas deb hisoblaydilar, hayotdagi ko‘plab holatlar boshqa odamlarning yoki hodisalarning natijalari, ya’ni ularning o‘z shaxsiyatiga bog‘liq emas deb biladilar.

Shaxslararo munosabatdagi quyi internallik ham shundan dalolat beradiki, yigitlar va qizlar, ularning insonlar bilan munosabatlari qay tarzda yo‘lga qo‘yilishi sababli o‘zlaridan javobgarlikni «olib tashlashadi». Munosabatlar xarakteri, ularning nuqta nazaridan, umuman vaziyat va boshqa odamlar, munosabatda bo‘lgan sheriklariga bog‘liqidir. Bu holat moslashgan xarakterga ega va shaxslararo munosabatda konstruktiv holat sifatida qaralishi mumkin emas. Munosabat bo‘yicha sub’ekt shuni tushunishi va qabul qilishi kerakki, o‘zaro munosabatlar xarakteri butunlay ikkala tarifning «ta’siri»ga bog‘liqidir, ya’ni o‘zi ham javobgardir.

Shu narsa qiziqliki, qizlar va yigitlarda internallikda: ishlab chiqarish va salomatlik munosabatlarida yuqoridir.

Psixologik adabiyotlarda sub’ektiv nazoratning kuyi darajasi (eksternallik) quyi emotsiyal mustahkamlik, quyi o‘zini boshqarish va yuqori bosim bilan bog‘liq. Shu narsa tushunarligi, agarda odam tashqi omillarga nisbatan ko‘proq bog‘liqlik sezsa, o‘z navbatida emotsiyal holatning yuqori bosimi yuzaga keladi.

3.2. O‘smirlarning shaxs sifatlarini eksperimental o‘rganish natijalari tahlili.

Shaxsnинг psixik taraqqiyoti uning aktiv faoliyati jarayonida insoniyat to‘plagan ijtimoiy – tarixiy tajribani o‘zlashtirish yo‘li bilan amalga oshadi. Har qanday faoliyat ham ijtimoiy harakterga ega va kishilar o‘rtasida turlicha taqsimlangan. Shu tufayli faoliyatini tashkil etish uchun kishilar o‘rtasida muloqot bo‘lishi talab qilinadi. Aynan kattalar bilan bo‘ladigan muloqot tufayligina bola ijtimoiy – tarixiy tajribani o‘zlashtiradi, bu tajribani o‘zlashtirish jarayonida esa u psixik jixatdan rivojlanadi. Demak, bolaning kattalar bilan muloqoti bola psixik rivojlanishining muxim omilidir.

Psixolog M.I. Lissining ta’kidlashicha, muloqot kishilarning har qanday o‘zaro ta’siri emas, balki shunday o‘zaro ta’sirki, bu jarayonda uning har bir qatnashchisi aktiv bo‘lib, sub’ekt sifatida, shaxs sifatida nomoyon bo‘ladi.

Muloqot insoning boshqa zaruriyatlar, oziq-ovqatga, issiqlik, ta’surotlar olish, aktivlikka, xavfsizlikka intilish, kabi extiyojlardan farqlanuvchi o‘ziga xos extiyojni qondirishga qaratilgan. Muloqotga extiyoj o‘zini va boshqa kishilarni shaxs sifatida anglashga, ya’ni o‘ziga va boshqalarga baxo berishga qaratilishida ifodalanadi. Shuning uchun muloqot jarayonidagi psixologik maxsulot – boshqa kishining va o‘zining obrozi bo‘lib, shu tufayli inson o‘z faoliyatini boshqara oladi.

Muloqot shaxslararo munosabatlarining vositasi bo‘lib, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan psixik jihatidan o‘zaro aloqaga kirishadilar, bir-birlariga ta’sir o‘tkazadilar, bir-birlarini tushunishga erishadilar, muayyan tasavvur obrazlarini yaratadilar, u yoki bu imkoniyatlarini anglaydilar hamda baholaydilar.

Muloqot ijtimoiy psixologik hodisa, ilmiy turmushning barcha sohalarida bevosita ishtirok etib, insonlar hamkorlik faoliyatining moddiy, ma’naviy, emotsiyal, motivatsion, kognitiv va regulativ qirrolarining ham ob’ektiv, ham sub’ektiv ehtiyoji sifatidan vujudga keladi ijtimoiylashuv va komolotning

asosiy omili, negizi, mexanizimi vazifasini bajaradi. Muloqot muvaffaqiyatining negizi shaxsning psixik dunyosi, ehtiyojlari motivatsiyasi xarakter xislati, individual – tipologik hususiyati, qobilyat etiqodi aqil zakovati kabi insonlarning fazilatlari, sifatlari namoyon bo‘lishi, kechishi, rivojlanishi xisoblanadi. Muloqot jarayonida muloqotdoshlarning tasavvurlari, qiziqishlari, his – tuyg‘ulari, hatti-harakatlari, ko‘nikmalari, voqelik natijasini oldindan sezish, xayqash ta’sir o‘tkazish uslubini tarkib toptirishi mumkin.

Muloqotning inson psixik taraqqiyotiga ijobiy ta’siri muammosi L.S. Vigotskiy, S.L. Rubinshteyn, A.N.Leontiv, B.G. Anonev, A.B. Zaporojets, A.A.Badalev, B.F. Lomov, A.A. Liontev, M.I. Lisina tadqiqot ishlarida yoritib berilgan.

Muloqotning eng muhum qirralaridan biri muloqot ishtirokchilar doimo bir-birlarini tushunishga harakat qiladilar. S.L. Rubinshteyning ta’kidlashicha, kundalik hayotda odamlar bilan muloqot o‘rnatar ekanmiz, biz ularning xulq-atvoriga orientirovka qilamiz. Bunda biz odamlarning tashqi qiyofalarning mazmunini “o‘qiymiz” va shu tariqa ichki psixologik rejaga ega bo‘lgan kontinetdagi matining mohiyatini ochamiz. Bunday “o‘qish” bir zumda amalga oshiriladi, chunki muloqot jarayonida bizda sherigimiz xulq-atvoriga nisbatan u yoki bu darajada avtomatik tarizda faoliyat ko‘rsatuvchi psixologik ma’no xosil bo‘ladi. Muloqotdagi sherigimiz tashqi va ichki dunyosini xususiyatlarini “o‘qish”ning aniqligi o‘zaro bir birini tushunishga t’sir etadi.

(Rubenshteyn S.L. Prinsipi i puti razvitiya psixologii. M.-1949.-180 s)

Ma’lumki, XX asrning 30 yillarida xozirgi vaqtgacha o‘z ahamiyatini yo‘qatmagan L.S.Vigotskiyning psixika rivojlanishining madaniy tarixiy nazariyasi yaratiladi. Olimning ta’kidlashicha, bolaning dunyoga kelishi rivojlanishining sifat jihatdan yangi bosqichiga o‘tish bilan xarakterlanadi. Bu bosqich ijtimoiy rivojlanish bo‘lib, bunda bola hayotfaoliyatining asosiy sharti boshqalarning faoliyatni hisoblanadi. Kattalar bolani parvarish qiladilar va

tarbiyalaydilar. Shu sababli go‘dakning har qanday ehtiyoji rivojlanish jarayonida asta-sekin uning boshqa kishilar, ular bilan aloqa o‘rnatish va muloqotda bo‘lish ehtiyoji bo‘lib qoldi. Predmetlar bilan qilanadigan faoliyat hamda kattalar bilan bo‘ladigan muloqot S.L.Vigotskiy tomonidan rivojlanishining harakatlanuvchi kuchi sifatida qaralgan va ular inson psixik hayotini shakllantantiruvchi omil deb belgilangan.

S.L.Vigotskiy atrof muhitning psixika shakllanishiga ta’sirini tushuntirib berishga urinar ekan, hayot sharoitlari bola psixik rivojlanishiga bevosita ta’sir etishiga qobil emasligi haqidagi nuqtai-nazarga tayanadi. Aynan bir xil sharoitlarda psixikaning turli xususiyatlari vujudga kelishi mumkin. Psixikaning rivojlanishi, avvalom bor, bola muhit bilan qanday o‘zaro munosabotda bo‘lishiga bog‘liq, S.L.Vigotskiy fikricha, muhit bolaga turlichayta’sir etadi. Uning ta’sirini tushunish uchun esa nafaqat muhitda ro‘y beradigan, balki bolaning o‘zida ham kuzatiladigan o‘zgarishlarni inobatga olish lozim. Bolaning psixik rivojlanishida muhitning rolini bunday tushunish tadqiqatchiga “rivojlanishning ijtimoiy vaziyati” tushunchasini fanga kiritish imkonini yaratadi. “rivojlanishning ijtimoiy vaziyati” S.L.Vigotskiy fikriga ko‘ra, bolaning muhitga “affektiv munosabati”shaklida namoyon bo‘ladi.

Shunday qilib, L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasida bolaning psixik rivojlanishi tug‘ilgandan boshlab ijtimoiy qonuniyatlar bilan belgilanishi, insoning tug‘ilishidan to butun umr bo‘yi uni qurshab turgan borliq bilan o‘zaro ta’sirida muloqot muhim o‘rin egallashiga asosiy urg‘u beriladi... Uning ta’kidlashicha, bolaning shaxsiy faolligini namoyon bo‘lishining asosiy yo‘li-kattalar bilan muloqoti hisoblanadi. “Uning tashqi olamga munosabati hamisha boshqa odam orqali munosabat bildirishdir”. (Vigotskiy L.S. Sobr, sochi,-M.1983.T z. 302 b.).

Psixolog B.G.Ananev muloqot kategoriyasiga to‘xtalib, uning o‘qituvchining baholash ta’siri xususiyatiga, tarbiyaviy imkoniyatlariga, o‘quvchilarining aqliy va ahloqiy rivojlanishiga muhim omil ekanligini

mukammal tahlil qilgan. B.G.Ananevning fikricha, muloqot faoliyatning o‘ziga xos turi sifatida talqin etilishida uning alohida va asosiy tavsifi boshqalar bilan u orqali inson o‘z munosabatlarini amalga oshirishda ifodalanadi. Uning ta’kidlashicha, “Inson xulqi ijtimoiy faoliyatlar ko‘rinishlarining murakkab majmuni sifatida namoyon bo‘lib uning yordamida atrof tabiat moddiylashibgina qolmay, balki u muloqot shaklida turli ijtimoiy tuzilmalarda odamlarning o‘zaro amaliy ta’sir kabi gavdalanadi ham”, (B.G.Ananev, Ibrannie psixologichiskiy trud: V 2-x tomax.-M., 1980. 2 t. 189 b.)

Muloqot faoliyati shaxsnинг individual rivojlanishi ijtimoiy determinatsiyasining xususiyatini belgilaydi va ma’lum ma’noda insonning psixik jixatdan tarkib topishida ishtirok etadi. B.G.Ananev mulohozalariga ko‘ra muloqot ijtimoiy individning faoliyati sifatida doimo nazarga olinavermaydi. Shunga qaramasdan, aynan kommunikatsiyasining shaxsga oid tavsifi shariatni tushunish imkoniyatini beradi hamda ijtimoiy hayotning turli shakllarida kommunikatsiyaning dinamikasini, uning tuzilashi va rivojlanishi mehanizimini determinatsiyalaydi.

B.G.Ananev muloqotni o‘rganishning umummetodologik masalalarini tahlil qilib, bu hodisaning ko‘p darajali, ierarxik tuzilish va ko‘p o‘lchovli psixik tuzilma ekanligiga ahamiyat bergen hamda shunga mos ravishda uni makro, mize, mikro darajalarga ajtarishni tavsiya qilgan. Uning fikriga ko‘ra, unda muloqotga kirishuvchilar uziga hos tarzda yashaydilar, har xil turdagи jamoalarning a’zolari sifatida gavdalanaladilar, yaqin atrofdagilar bilan bevosita muloqot o‘rnatadilar, shuningdek faoliyatning sub’ektlari sifatida o‘zaro ta’sir qiluvchi odamlar individual tavsiflari unda shakllanadi va amalga oshadi. B.G.Ananev muloqotning ijtimoiy hodisa bo‘lish bir vaqtida uning individalligini ham ta’kidlaydi.

Muloqot sub’ektlar bilan ijtimoiy aloqa o‘rnatish, didaktik funksiya bajarish bilan birga psixik rivojlanishjarayonini va inson shaxsnинг ijtimoiy kamolotini to‘g‘ridan to‘g‘ri aniqlaydi.

Hamkorlik faoliyati shakllanishining murakkablashuvi tufayli muloqotning roli kuchayadi va ko‘rinishlari shaxsning umumiyligi qiyofasi hamda alohida uning tarkiblari, xarakter va qobiliyatları, emotsiyal-irodaviy, motivatsion ehtiyojiy, ong va o‘z-o‘zini anglash sohalari shakllanishida o‘zgaradi.

Shunday qilib, muloqot shaxslararo munosabatlar vositasi hamda faoliyat turlaridan biri sifatida qaralishi mumkin hamda u inson psixik rivojlanishida muhim omillardan biri bo‘lib hisoblanadi. Bizning tadqiqot ishimizda aynan shu jihatlar metodologik asos sifatida qabul qilingan va eksperimental diagnostika ham shu asosga mos ravishda o‘tkazilgan.

Bob bo‘yicha xulosa

Uchinchi bobning birinchi bo‘limida muloqot sub’ektlar bilan ijtimoiy aloqa o‘rnatish, didaktik funksiya bajarish bilan birga psixik rivojlanish jarayonini va inson shaxsning ijtimoiy kamolotini to‘g‘ridan to‘g‘ri aniqlab berishini ko‘rib chiqdik. Ikkinci bo‘limda esa o‘tkazilgan tahlil asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, shaxslararo munosabatlar va muloqotda har bir guruh a’zosi o‘ziga xos mavqeini egallagan bo‘lib, unga o‘quvchilarining muayyan shaxs hislatlari ta’siri va ularning o‘zaro bog‘liqligini ta’kidlash mumkin.

Shu bilan birga psixologik adabiyotlarda shunday ma’lumotlar mavjudki, muvaffaqiyatsizlik uchun javobgarlikni his qilmaydigan insonlar ko‘proq muloqotchan, harakatchan, ishbilarmon bo‘lishadi, bu esa pozitiv hodisalar ustidan sub’ektiv nazorat uchun xarakterli emas degan xulosani keltirib chiqaradi.

XULOSA

O‘smirlilik davrida “Men” shakllanadi. Uning atrofdagilarga ayniqsa, o‘z-o‘ziga bo‘lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyatları yo‘nalishi, keskin o‘zgaradi. Uning o‘z shaxsiga bo‘lgan e’tibori keskin kuchayadi.

Bu davrda paydo bo‘ladigan “kattalik” hissi atrofdagilar bilan munosabatlarini ham belgilaydi.O‘z-o‘ziga nisbatan baho turli sifatlar va shaxsning orttirilgan tajribasi, shu tajriba asosida yotgan yutuqlariga bog‘liq holda turlicha bo‘lishi mumkin, ya’ni bir ish, yutuq yuzasidan ortib ketsa, boshqasi ta’sirida aksincha pastlab ketishi mumkin. Bu baho aslida shaxsga boshqalarning real munosabatlariga bog‘liq bo‘lsa-da, aslida u ongli tizimdagı mezonlarga, ya’ni uning o‘zi sub’ektiv tarzda shu munosabatlarni qanchalik kodlashiga bog‘liq tarzda shakllanadi. Va yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan xolda quyidagicha xulosalar chiqarishimiz mumkin:

O‘smirlarning shaxslararo munosabatlarining psixologik jihatlari ularning Real-Men va Ideal-Meni o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar bilan belgilanadi;

O‘smirlarning shaxslararo munosabatlari jinsiy farqlar tomonidan determinatsiya qilinishi aniqlandi;

O‘smirlarning shaxslararo munosabatlari ularning individual xususiyatlari bilan belgilanadi.

TAVSIYALAR

1. Har bir darsda va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘qituvchilar o‘quvchilarda ongli ravishda tarbiyaviy ta’sirlarni kuchaytirishi lozim:

2. Psixologik o‘yinlardan o‘kuv faoliyatida o‘zni anglashni rivojlantirish maqsadida darslarda keng qo‘llanilishi o‘smirning muloqotchanlik malaka va ko‘nikmalarini yaxshi o‘zlashtirilishiga sabab bo‘ladi:

3. Psixologik o‘yinlardan keng foydalanish tavsiya qilinadi, o‘quvchilarning ijodiyligini oshirish, munozaralarni tashqil etish va unda ishtirok etishni rivojlantirish

4. o‘qituvchilar va maktab psixologlari uchun o‘quvchilarning individual xususiyatlarini bilib olishga, o‘quv faoliyatidagi ayrim kamchiliklarni aniqlashga imkoniyat berishini hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

5. O‘quvchilarning individual xuususiyatlarini hisobga olgan holda dars o‘tish, ularga individual yondashish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – T.: O‘zbekiston, 2010.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod O‘zbekiston taraqqiyotiing poydevori-T.: Sharq, 1997-63 b.
3. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi.-T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2000-245 b.
4. Abu Nasr Farobi. Fozil odamlar shahri. T.: A.Qodriy nomidagi nashriyot. 1993. 224 b.
5. Ageev V.S. Mejgrunnovoe vzaimodeystvie. –M.: MGU, 1990-240 s
6. Anonev B.G. o problemox sovremennogo chelovekozkaniya. –M., 1977.
7. Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. Izd.MGU. -2000
8. Bodalev A.A. Vospriyatie i ponimanie cheloveka chelovekom. –M.: 1982-200 s.
9. Bojovich L.I. Lichnost i eyo formirovanie v detskom vozraste. g‘M., 1968. (Formirovanie lichnosti v mladshem shkolnom vozraste: 247-292.)
10. Vigotskiy L.S. Sobr.soch.-M., 1983. T. 3.
11. Gaynutdinov R.Z.Lichnostnie determinonti uchitelya v ego vzaimootnosheniayax s uchashimisya. Sb.: Psixologiya vzaimootnosheniy uchashixsyu vuchebnix kollektivax. T. 1989. 61 b.
12. Davletshin M.G.Psixologicheskie aspekti formirovaniya vzaimootnosheny v uchebix kollektivox. V. sb.: psixologiya vzaimootnosheniy uchashixsyu v uchebnix kollektivix. T. 1989. 5 b.
13. Zaynobiddinov J.Z. Vliyanie identifikatsii na vzaimootnosheniya chlenov studencheskogo kollektiva.
14. V sb.: Psixologiya vzaimootnosheniy uchashixsyu v uchebnix kollektivax. T., 1989.
15. Leontev A.A. Pedagogicheskoe obsheniya. –M.: 1978.-48 s.
16. Lomov B.F. Problemi obsheniya v psixologii. – M.: Nauka. 1981.

17. Obshenie i formirovanie lichnosti shkolinika. Pod red. A.A.Bodaleva, R.L. Krichevskogo. M., Pedagogika. 1987. – 150 b
18. Petrovskaya L. A. Kompetentnost v obshenii. Moskva; 1998, 74-79 b.
19. Penferov V.N. Obshenie kak predmet sotsialno-psixologicheskix issledovaniy. Avtoref. dok-pe. Nauk. Moskva; 1983
20. Psixologiya vzaimootnosheniy uchashixsya v uchebnix kollektivax. sb. nauch. trudov. T; 1989.
21. Ushakov N. V. i dr. Osnovi psixologii obsheniya. –M.; Transport, 1990. - 112 s.
22. Xoxlova L.P. Formirovanie mejlichnostnogo vospriyatiya u detey i podrostkov. T.; 1990.
23. G'oziev E.G'. Muomala psixologiyasi. – Xalq ta'limi, 1998., 2-son.
24. G'oziev E.G'. Muomala psixologiyasi. T.; O'z MU.; -2001.
25. Shirokova I.K. Mejlichnostnoe vzaimodeystvie v izolirovannoy gruppe.
26. Elkonin D.B. Izbrannie psixologicheskie trudi. Moskva.; pedagogika 1989.
27. Stankin M.I. psixologiya obsheniya. Moskva-Vornej. 2000, 295 s.
28. Feldshteyn D.I. psixologiya stanovleniya lichnosti. – M.; 1994.
29. Kon.I.E. Psixologiya ranney yunosti. M. 1989.
30. Kon I.S. V poiskax sebya: Lichnost i eyo samosoznanie. M.1984.
31. Kon I.S. Psixologiya yunosheskoy drujbi. – M, 1989.778s.
32. Kopitova L.A. Individualniy stil trudovoy deyatelnosti naladchikov v zavisimosti ot sili nervnoy sistemy po vozbujsdeniyu. –“Voprosi psixologii”, 1964, № 1. s. 25-34.
33. Kuznetsov D. Demobilizuyushaya trevojnost. Nekotorie prichini i formi proyavleniya nevroticheskix rasstroystv u sovremenix starsheklassnikov. – “Shkolniy psixolog” 2005. № 2, s.47-49.
34. Langmeyer Y. Psicheskaya doprivatsii v detskom vozraste. Praga.1984.

35. Levitov N.D. Psicheskoe sostoyanie bespokoystva, trevogi.- “Voprosi psixologii”, 1969.№ 1, s. 131-139.
36. Matsumoto D. Psixologiya i kultura. – SPb.:PRAYM-EVROZNAK,2002, s. 416.
37. Martin D. Psixologicheskie eksperimenti. Sekreti mexanizmov psixiki. SPb.: PRAY-EVROZNAK, 2004 -480s.
38. Marton L., Urban YA. O sootnoshenii tipologicheskix chert lichnosti i osobennostey protsessa obrazovaniya i ugnasheniya uslovnoy svyazi. – “Voprosi psixologii”, 1966, № 2, s.92-101.
39. Merlin V.S. Ocherk teorii temperamenta. M., “Prosveshenie”, 1964.304 s.
40. Mir detstva. Podrostok. /pod.red.A.G.Xripkovoy: otv.red.
41. Navoiy A. Mahbub ul- qulub. T. 1983.
42. Nishanova Z.T. Oliy maktab psixologiyasi. T. 2003.
43. Nemov R.S. Psixologiya. 3 tom. M.: R
44. Nemov R.S. Prakticheskaya psixologiya: Poznanie sabya. Vliyanie na lyudey: Posobie dlya uchash. – M.: Gumanit. Izd. Sentr VLADOS,1998- 320s.
45. Orlova E.A. Kategoriya “trevojnosc” v sotsialnoy psixologii. – 2-y mejdunarodniy kollokvium po sotsialnoy psixologii. Tbilisi, 1970, s.242- 248.
46. Psixologicheskie testi. Axmedjanov E.R. Sostavlenie, podgotovka teksta, bibliografiya. M.: 1996 – 320 s.
47. PlatonovK.K. Voprosi psixologii truda. M.: Meditsina, 1970, 264 s.
48. Psixologiya. Slovar/Pod.obshch.red. A.V.Petrovskogo, M.G. Yaroshevskogo. – 2-e izd.ispr.i dop. – M.: Politizdat, 1990 – 494 s.
49. Rogov E.I. Nastolnaya kniga prakticheskogo psixologa. M.: Vlados.1999.
50. Sikevich Z.V. Sotsiologicheskoe issledovanie: prakticheskoe rukovodstvo. – SPb.: Piter, 2005. – 320s.

Ilovalar

Shaxsning kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklari diagnostikasi metodikasi

Ushbu metodika yuqori sinf o‘quvchilari bilan olib boriladigan psixodiagnostik chora – tadbirlar va kasbga yo‘naltirish ishlarida keng qo‘llanadi. Uni individual tarzda ham, guruhda ham o‘tkazish mumkin.

Ko‘rsatma: quyidagi savollarga javob bering, savolga «ha» deb javob bersangiz tegishli tartib raqami oldiga «+» belgisini, «yo‘q» deb javob bersangiz «-» belgisini qo‘ying.

Savollar.

1. Doim suhbatlashib turadigan do‘stlaringiz ko‘pmi?
2. Ko‘p hollarda do‘stlaringizni o‘z fikringizga og‘dira olasizmi?
3. Do‘stlaringizdan biri sizni ranjitsa, uzoq vaqt xafa bo‘lib yurasizmi?
4. Murakkab vaziyatlarda o‘zingizni o‘nglab olishingiz doim qiyin kechadimi?
5. Har xil yangi odamlar bilan tanishishga intilasizmi?
6. Ijtimoiy faoliyat bilan shug‘ullanish sizga yoqadimi?
7. Vaqtingizni odamlar bilan emas, ko‘proq kitob o‘qish bilan yoki boshqa ishlar bilan o‘tkazishni yoqtirishingiz rostmi?
8. Biror maqsadga erishish yo‘lida oldingizda to‘silalar paydo bo‘lsa, niyatingizdan tezda voz kechasizmi?
9. Yoshi sizdan ancha katta bo‘lgan odamlar bilan oson aloqa o‘rnata olasizmi?
10. Do‘stlaringiz bilan har xil o‘yinlar, ko‘ngilochar tadbirlarni uyushtirishni yaxshi ko‘rasizmi?
11. Yangi jamoaga qo‘shilib olishingiz qiyinmi?
12. Bugun bajarilishi mumkin bo‘lgan ishlarni tez – tez ertaga qoldirib turasizmi?
13. Notanish odamlar bilan oson aloqa o‘rnata olasizmi?
14. Do‘stlaringiz sizning fikringizga monad ish qilishini talab etasizmi?
15. Siz uchun yangi bo‘lgan jamoaga qo‘shilib ketishingiz qiyinmi?
16. Do‘stlaringiz o‘z majburiyatlarini, vazifalarini bajarmaganda, ular bilan «san - man»ga bormasligingiz rostmi ?

17. Imkoniyat bo‘ldi deguncha yangi odam bilan tanishishga, suhbatlashishga intilasizmi?
18. Muhim masalalarni hal etishda, ko‘pincha tashabbusni o‘z zimmamizga olasizmi?
19. Atrofdagilar g‘ashingizga tegadimi, yolg‘iz qolishni xohlaysizmi?
20. Notanish joyda o‘zingizni tez o‘nglab ololmasligingiz rostmi?
21. Doim odamlar orasida bo‘lish sizga yoqadimi?
22. Boshlagan ishni oxiriga etkaza olmasangiz asabiylashasizmi?
23. Biror yangi odam bilan tanishmoqchi bo‘lganiningizda, sizda uyalish, tortinish hislari paydo bo‘ladimi?
24. Do‘stlarining bilan ko‘p so‘xbatlashishdan charchaysizmi?
25. Jamoa bo‘lib o‘ynaladigan o‘yinlarni yoqtirasizmi?
26. Do‘stlarining manfaatlariga tegishli masalalarni hal etishda tez – tez tashabbuskor bo‘lib turasizmi?
27. Siz unchalik yaxshi tanimaydigan odamlar davrasida o‘zingizni ishonchksiz his etasizmi?
28. Kamdan kam hollarda fikringiz to‘g‘ri ekanligini isbotlashga urinasizmi?
29. Sizningcha, notanish odamlar guruhiga ko‘tarinki kayfiyatni olib kirish osonmi?
30. Ijtimoiy faoliyatda ishtirok etasizmi?
31. Tanishlaringiz soni ozgina bo‘lishiga intilasizmi?
32. Do‘stlarining sizning fikringizga qo‘shilmasa, baribir uni isbotlashga urinasizmi?
33. Notanish odamlar jamoasida o‘zingizni erkin his etasizmi?
34. Turli tadbirlarni tashkil etishga jondildan kirishasizmi?
35. Ko‘pchilik oldida so‘zlayotganiningizda o‘zingizni erkin his etasizmi?
36. Turli uchrashuvlarga tez – tez kech qolib turasizmi?
37. Do‘stlarining sizning fikringizga qo‘shilmasa, baribir uni isbotlashga urinasizmi?
38. Ko‘pincha do‘stlarining diqqat – e’tibori markazida bo‘lib turasizmi?
39. Notanish odamlar bilan suhbatlashganiningizda ko‘pincha o‘zingizni noqulay his etasizmi?
40. Do‘stlarining katta davrasida o‘zingizni ishonchli his etishingiz rostmi?

Natijalarni qayta ishlash.

1. Sinaluvchilar javoblarini kalit bilan solishtirish va o‘zaro mos javoblar miqdorini aniqlash kerak.

KALIT

Kommunikativ moyillik				Tashkilotchilik moyillik			
1. +	3. -	5. +	7. -	2. +	4. -	6. +	8. -
9. +	11. -	13. +	15. -	10. +	12. -	14. +	16. -
17. +	19. -	21. +	23. -	18. +	20. -	22. +	24. -
25. +	27. -	29. +	31. -	26. +	28. -	30. +	32. -
33. +	35. -	37. +	39. -	34. +	36. -	38. +	40. -

2. Kommunikativ moyilliklari koeffitsenti /Kk/ ni va tashkilotchilik moyilliklari /Kt/ ni quyidagi formulalar orqali aniqlash.

$$Kk = o'zaro mos javoblar miqdori X 0,05$$

$$Kt = o'zaro mos javoblar miqdori X 0,05$$

Olingan natijalar 0 va 10ralig‘ida joylashadi. Ko‘rsatkichning 1ga yaqin bo‘lishi kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklari yuqori ekanini, 0 ga yaqin bo‘lishi esa past ekanligini ko‘rsatadi.

Ko‘rsatkichlarni baholash uchun quyidagi jadvaldan foydalaniladi.

Kk	Kt	Baho
0,1 – 0,45	0,2 – 0,55	1
0,46 – 0,55	0,56 – 0,65	2
0,56 – 0,65	0,66 – 0,70	3
0,66 – 0,75	0,71 – 0,80	4
0,76 – 1,00	0,81 – 1,00	5

Baholar tavsifi.

1. Kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklari sust.
2. Kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklari o‘rtacha darajaga etmaydi. Tashabbusni o‘z zimmasiga olmaydigan, vaqtini tanholikda o‘tkazishni hush ko‘radigan, notanish odamlar bilan suhbatlashayotganda, ko‘pchilik oldida

biror narsani aytib berayotganda o‘zini noqulay his etadigan, xafagarchilikni og‘ir o‘tkazadigan odam.

3. Kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklari o‘rtacha. Odamlar bilan aloqa qilishga intiladigan, tanishlari doirasini chegaral qo‘ymaydigan, o‘z fikrini himoya qiladigan odam. Ammo uning bu hususiyatlari barqaror emas.

4. Kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklari yuqori darajada. YAngi sharoitda o‘zini yo‘qotib qo‘ymaydigan, tanishlari doirasini doim kengaytirishga intiluvchi, muloqotda tashabbuskor, ijtimoiy faoliyatda jonbozlik bilan ishtirok etadigan, murakkab vaziyatda mustaqil qaror qabul qila oladigan odam.

Kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklari juda yuqori. Kommunikatsiya va tashkilotchilik ehtiyoji bo‘lib qolgan, doim uni qondirishga intiladigan, yangi jamoada, yangi muhitda o‘zini juda erkin tutadigan, tashabbuskor, o‘z fikrini oxirigacha himoya qiladigan, turli o‘yinlarni, tadbirlarni uyushtirishni yaxshi ko‘radigan odam.

Sub’ektiv lokal nazorat xususiyatlarini o‘rganish so‘rovnomasini

Mazkur so‘rovnoma S.R.Panteleev va V.V.Stolin tomonidan Dj.Rotter shkalasini modifikatsiya qilish asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, sub’ektiv lokal nazoratning ustun turini aniqlash uchun xizmat qiladi. So‘rovnoma talabalar bilan tashxis o‘tkazish uchun mo‘ljallangan bo‘lib, 32 ta band (26 ta haqiqiy va 6 ta chalgituvchi band) dan iborat.

Sinaluvchiga ko‘rsatma: «Quyidagi juft-juft ta’kidlardan o‘zingizga ma’qul bo‘lgan bittasini tanlang»

So‘rovnoma matni

1.a) bolalar tarbiyasidagi muammolar ota-onalarning xaddan tashqari qattiqqa‘lligi tufaylidir

 b) bolalar tarbiyasidagi ko‘pchilik muammolar ota-onalarning etarlicha qattiqqa‘lligi emasligidan kelib chiqadi

2.a) hayotdagi ko‘pchilik muvaffaqiyatsizliklar sababi omadsizlikdir

 b) odamning omadsizligiga uning o‘z xatolari sababdir

- 3.a)aholiga xizmat ko‘rsatish sohalaridagi ko‘pchilik muammolar ular bilan yaxshi kurash olib bormayotganligimiz sababli ro‘y bermoqda
- b)yaqin orada aholiga xizmat ko‘rsatish sohalarini deyarli yaxshilab bo‘lmaydi
- 4.a)odamning o‘zi nimaga arzisa, boshqalar unga shunday munosabatda bo‘ladilar
- b)afsuski, ko‘p hollarda odamning ijobiy sifatlari e’tiborsiz qoldiriladi
- 5.a)talaba hayotining tinch bo‘lishi uning fakultet rahbariyati bilan bo‘lgan munosabatiga bogliq
- b)mas’uliyatli va intizomli talabaning o‘qish bilan bogliq muammolari bo‘lmaydi
- 6.a)o‘qituvchilarning adolatsizligi haqidagi shikoyatlar ko‘pincha asossiz bo‘ladi
- b)ko‘pchilik talabalar ularning bahosi baxtli yoki baxtsiz tasoddifga bogliq ekanini tushun- maydilar
- 7.a)omadsiz xech kim xayotda muvaffaqiyatga erisha olmaydi
- b)agar qobiliyatli inson hayotda qo‘p narsaga erisha olmagan bo‘lsa, demak, u bor kuchini ishga solmagan
- 8.a)harchand harakat qilmang ba’zi odamlarga baribir yoqa olmaysiz
- b)boshqalarga yoqmaydigan odamlar shunchaki ularning tilini tushunmaydi
- 9.a)nasl-nasab inson hayotida ko‘p narsani hal qiladi
- b)inson hayotining qanday bulishi uning o‘z harakatlariga bogliq
- 10.a)tajribamdan bilamanki, agar biror narsa ro‘y berishi kerak bo‘lsa, u ro‘y beradi
- b)men shunga amin bo‘ldimki, omadga ishongandan qo‘ra harakat qilgan afzal
- 11.a)darsga yaxshi tayyorlangan talaba qo‘pincha yaxshi baho oladi
- b)imtihon – bu lotereya va unga ko‘p kuch sarflab tayyorlanish shart emas
- 12.a)muvaffaqiyat mashaqqatli mehnatdan keyin kelib, omadga deyarli bogliq emas
- b)yaxshi joyga joylashish uchun zarur vaqtda zarur joyda bo‘lish kerak
- 13.a)talabaning fikri asosli bo‘lsagina e’tiborga olinadi
- b)talabalar dekanat qarorlariga deyarli ta’sir o‘tkazmaydi

- 14.a) nimani rejalashtirmay men doim mo‘ljallangan narsalarni qila olishimga ishonaman
- b) ba’zida ishni rejalashtirmagan ma’qul, chunki ko‘p narsa vaziyatga bogliq
- 15.a) shunday odamlar borki, ulardan hech yaxshilik chiqmaydi
- b) har qanday insonda qandaydir yaxshi jihat bo‘ladi
- 16.a) agar to‘gri qaror qabul qilingan bo‘lsa, natijaga erishish vaziyatga unchalik bogliq bo‘lmaydi
- b) ko‘p hollarda biz tavakkaliga qaror qabul qilamiz
- 17.a) kimning rahbar etib tayinlanishi omadga bogliq
- b) odamlarni boshqarish uchun maxsus qobiliyatlar kerak
- 18.a) olamdagi voqealar bizning ixtiyorimizdan tashqaridagi kuchlarga bogliq
- b) siyosat va jamoat ishlarida qatnashib odamlar jahondagi voqealarni boshqarishi mumkin
- 19.a) agar yotoqxonada hayot zerikarli bo‘lsa, demak, talabalar qo‘mitasi yaxshi ishlamayapti
- b) yotokxonadagi hayotni qiziqarli qilish talabalarning o‘z qo‘lida
- 20.a) ko‘pchilik odamlar ularning hayoti tasoddiflarga qanchalik bogliq ekanini tushunmaydilar ham
- b) omad degan narsaning o‘zi yo‘q
- 21.a) odamning ba’zida xato qilishga haqqi bor
- b) odatda yo‘l qo‘yilgan xatolarni bekitgan ma’qul
- 22.a) nima uchun ayrim odamlarga yoqishimizni tushunish qiyin
- b) do‘stlar sonining ko‘pligi o‘zing qanday inson ekaninga bogliq
- 23.a) hayotimda ro‘y beradigan ko‘ngilsizliklar bilan muvaffaqiyatlar o‘zaro muvozanatda bo‘ladi
- b) baxtsiz hayot insonda qobiliyatlarning etishmasligi, uning dangasaligi natijasi
- 24.a) magistrant talaba – bu avvallari bakalavriat bosqichida yaxshi o‘qigan, qobiliyatli, mehnatse- var talabadir

- b)magistraturaga kirish uchun tanish-bilish kerak
- 25.a)ba'zida o'qituvchilar bahoni nima asosida qo'yishini tushunolmay qolaman
 b)qanchalik qo'p harakat qilsam, shunchalik yaxshi baho olaman
- 26.a)yaxshi etakchi har kim o'z ishini bilib-bilib qilishini kutadi
 b)yaxshi etakchi har kimga nima qilish kerakligini ko'rsatadi
- 27.a)bugun sidqidildan mehnat qilsam, ertaga ilmiy muvaffaqiyatlarga erishaman
 b)ko'pchilik ilmiy kashfiyotlar kutilmagan tasoddiflar natijasidir
- 28.a)ba'zida hayotimda ro'y berayotgan hodisalarga men unchalik kuchli ta'sir ko'rsata olmayotganimni his etaman
 b)hayotimda omad ko'p narsani hal qilishi mumkinligiga deyarli ishonmayman
- 29.a)odamning yolgizligiga uning o'zi boshqalar bilan do'stlashishni xohlamasligi sabab bo'ladi
 b)boshqalarga yoqish uchun harakat qilishdan foyda yo'q, yoqsang ularga shunday ham yoqasan
- 30.a)oliyohda keraksiz ravishda jismoniy tarbiyaga ko'p e'tibor beriladi
 b)sport bilan shugullanish xarakter tarbiyasining eng yaxshi vositasidir
- 31.a)men bilan nima hodisa ro'y bersa. bunga avvalo o'zim sababchiman
 b)ba'zida menga hayotim o'z-o'zidan o'tayotgandek bo'lib tuyuladi
- 32.a)oddiy talabaning dekanat nima asosda har xil qarorlar chiqarishini tushunishi qiyin
 b)dekanat qat'iy choralar ko'rishiga talabalarning o'zi sababchi bo'ladi

Kalit

Internal lokus nazorat: 2b, 3a, 4a, 5b, 6a, 7b, 8b, 10b, 11a, 12a, 13a, 14a, 16a, 17b, 18b, 19b, 20b, 22b, 23b, 24b, 25b, 27a, 28b, 29a, 31a, 32b.

Eksternal lokus nazorat: 2a, 3b, 4b, 5a, 6b, 7a, 8a, 10a, 11b, 12b, 13b, 14b, 16b, 17a, 18a, 19a, 20a, 22a, 23a, 24a, 25a, 27b, 28a, 29b, 31b, 32a.

CHalgituvchi bandlar: 1, 9, 15, 21, 26, 30.

Sub'ektiv lokal nazorat ko'rsatkichi sinaluvchi internal lokus nazorat darajasini o'lhashga xizmat qiluvchi bandlar bo'yicha to'plagan ball asosida hisoblab topiladi.

Bunda 26 ball maksimal darajadagi internal lokus nazoratga, 0 ball esa maksimal darajadagi eksternal nazoratga muvofiq keladi. So‘rovnomaga 300 nafar talaba bilan standartlashtirilgan: o‘rtacha ball – 14,2; standart ogishish darajasi – 4,4.

№	a	b	№	a	b	№	a	b	№	a	b	№	a	b	№	a	b	№	a	b	№	a	b
1			17			1			17			1			17			1			17		
2			18			2			18			2			18			2			18		
3			19			3			19			3			19			3			19		
4			20			4			20			4			20			4			20		
5			21			5			21			5			21			5			21		
6			22			6			22			6			22			6			22		
7			23			7			23			7			23			7			23		
8			24			8			24			8			24			8			24		
9			25			9			25			9			25			9			25		
10			26			10			26			10			26			10			26		
11			27			11			27			11			27			11			27		
12			28			12			28			12			28			12			28		
13			29			13			29			13			29			13			29		
14			30			14			30			14			30			14			30		
15			31			15			31			15			31			15			31		
16			32			16			32			16			32			16			32		

№	a	b	№	a	b	№	a	b	№	a	b	№	a	b	№	a	b	№	a	b	№	a	b
1			17			1			17			1			17			1			17		
2			18			2			18			2			18			2			18		
3			19			3			19			3			19			3			19		
4			20			4			20			4			20			4			20		
5			21			5			21			5			21			5			21		
6			22			6			22			6			22			6			22		
7			23			7			23			7			23			7			23		
8			24			8			24			8			24			8			24		
9			25			9			25			9			25			9			25		
10			26			10			26			10			26			10			26		
11			27			11			27			11			27			11			27		
12			28			12			28			12			28			12			28		
13			29			13			29			13			29			13			29		
14			30			14			30			14			30			14			30		
15			31			15			31			15			31			15			31		
16			32			16			32			16			32			16			32		

Tayanch tushunchalar

1.	nizo	konflikt	conflict
2.	kommunikatsiya	kommunikatsiya	communication
3.	Talaba	Student	Student
4.	Nizo	Konflikt	Conflict
5.	tashkilotchilik	organizatorskiy sposobnosti	organizational
6.	Ehtiyoj	Potrebnost	Necessity
7.	Maqsad	Sel	Aim
8.	To'siq	Pripyatstvie	Barrier
9.	Shaxs xususiyati	Lichnostnye kachestva	Personal quality
10.	Javob reaksiysi	Otvetnaya reaksiya	Answer reaction
11.	Adekvat baho	Adekvatnaya otsenka	Adequate valuation
12.	Sabrlilik	Terpelivost	Patience
13.	Mutaxassis	Spetsialist	Specialist
14.	Deprivatsiya	Deprivatsiya	Deprivation
15.	Havotirlik	Perejivanie	Cark
16.	Zo'riqish	Napryajenie	Stress
17.	Aybdorlik hissi	CHuvstvo vinyy	To bear guilt for
18.	Ekstroversiya	Ekstraversiya	Extraversion
19.	Introversiya	Introversiya	Introversion
20.	Neyrotizm	Neyrotizm	Neurotism
21.	Psixik holat	Psicheskoe sostoyanie	Physiologic condition
22.	Inqiroz	Krizis	Crisis
23.	Moslashish	Adaptatsiya	Coordination
24.	Faoliyat	Deyatelnost	Activity
25.	Emotsional ta'sirlanish	Emotsionalnoe reagirovanie	Emotional reaction
26.	Fiksatsiya	Fiksatsiya	Fixation
27.	Regressiya	Regressiya	Regression
28.	Muammo	Problema	Problem
29.	Prinspiallik	Prinsipialnost	Principles
30.	Tashkilotchilik	Organizatorstvo	Organizing
31.	Dunyoqarash	Krugozor	World outlook
32.	O'z-o'zini baholash	Samootsenka	Self-appraisal
33.	Refleksiya	Refleksiya	Reflection
34.	Shaxslararo munosabat	Mejlichnostnye otnosheniya	Interpersonal relationship
35.	O'z-o'zini tarbiyalash	Samovospitanie	Self-education
36.	Qadriyatlar	Sennosti	Values
37.	Psixologik trening	Psixologicheskiy trening	Psychological training

ANNOTATSIYASI

Tadqiqot maqsadi. O'smirlar kamolotida shaxslararo munosabatlar tizimi strukturasini o'rganish.

Tadqiqotda quyidagi faraz ilgari suriladi: Taxminimizcha, o'smirlarning shaxslararo munosabatlar tizimi ko'p jihatdan ularning shaxs sifatlari, ularning jinsiy farqlari bilan belgilanishi mumkin.

Tadqiqot metodlari:

1. Kuzatish;
2. Suhbat;
3. Shaxsning muloqotchanlik va tashkilotchilik qobiliyatini aniqlash testi (KOS 1)
4. Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashhisining modifikatsiyalash-tirilgan testi (Tomas Liri - Sobchik).
5. Matematik-statistik metodlar

O'smirlarning shaxslararo munosabatlarining psixologik jihatlari ularning Real-Men va Ideal-Meni o'rtaqidagi o'zaro munosabatlar bilan belgilanadi. O'smirlilik davrida "Men" shakllanadi. Uning atrofdagilarga ayniqsa, o'z-o'ziga bo'lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyatlari yo'nalishi, keskin o'zgaradi. Uning o'z shaxsiga bo'lgan e'tibori keskin kuchayadi.